

IZVJEŠTAJI NOVIGRADSKIH BISKUPA SVETOJ STOLICI (1588–1808)

I. DIO

Ivan GRAH, Ližnjan

Današnji Novigrad u Istri promijenio je tokom svoje duge povijesti više puta naziv: u rimsko se doba zvao Aemonia, Emona, Emonia, Hemona i Hemonia; u ranom srednjem vijeku zvao se Neapolis, koji je naziv Rižanska listina (804) latinizirala u Civitas Nova. U ranijim se izvorima, naročito crkvenima, zadržao naziv Aemonia i Emonia, a u kasnijima se uveo Civitas Nova. Novigradski su biskupi u relacijama upotrebljavali oba naziva ističući da je Novigrad izrastao na temeljima stare Emonije ili kraj nje.

I jedan i drugi naziv unijeli su u stručne krugove zabunu, jer su već u rimsko doba postojale dvije ili čak tri Emonije ili Emone: istarska, panonska i noriska. Kasnije se spominju dvije biskupije Civitas Nova: istarska, koja je nikla na ruševinama Emonije, i mletačka, podignuta pokraj Erakleje. Tako i Novigrad i Ljubljana smatraju sv. Maksima, koji je sudjelovao na pokrajinskom saboru u Akvileji 381. i u Milanu 390. godine, osnivačem i zaštitnikom ili suzaštitnikom svoje biskupije. Prigodom stručne revizije kronotakse novigradskih biskupa trebalo je više imena brisati i uvesti ih u popis eraklejskih biskupa. Prema jednim historičarima kršćanstvo i crkvena organiziranost nikla je u granicama istarske Emonije, prema drugima su se kršćani bježeći iz savinjske ili panonske Emone pred najezdom barbara sklonili u istarsku i ovamo donijeli relikvije sv. Maksima i sjedište biskupije.¹

Novigradska je biskupija bila sufragan akvilejskog odnosno gradeškog patrijarhata i u cijelosti se nalazila u granicama mletačke Istre.

Novigradske relacije zahvaćaju razdoblje od 1588. godine pa gotovo do ukinuća biskupije i pripojenja tršćanskoj (1828). Budući da je arhiv novigradske biskupije u nekoliko

---

1. Pietro KANDLER, *Pel Fausto ingresso di Bartolomeo Legat nella sua Chiesa di Trieste*, Trieste 1847; Francesco BABUDRI, *Ruolo cronologico dei vescovi di Cittanuova d'Istria*, AT III, Trieste 1911; Francesco LANZONI, *Le diocesi d'Italia dalle origini al principio del VII secolo*, II. vol., Faenza 1927; *Leto svetnikov II*, Ljubljana 1970, str. 473; Luigi PARENTIN, *Cittanova d'Istria*, Trieste 1974; *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji*, Zagreb 1975, str. 499; Giuseppe CUSCITO, *Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977; *Leksikon ikonografije*, Zagreb 1979, str. 271; G. G. CARBONESE, *Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla preistoria alla caduta del Patriarcato d'Aquileia*, Bologna 1984.

navrata stradavao i nakon ukinuća biskupije gotovo nestao, ove relacije sačuvane u Tajnom vatikanskom arhivu imaju naročitu vrijednost za navedeno razdoblje novigradske povijesti.²

1. ANTONIO SARACENO (1582–1606)

Antun Saraceno, rodom iz Vicenze, bio je vrstan pravnik i kao takav češće u službi mletačkog senata i pape Grgura VIII, koji ga je imenovao kućnim prelatom. Zarana je obolio i biskupijom upravljao iz Marana pomoću generalnog vikara Pavla Dieda. Uspio je riješiti neka pitanja štolarine i jurisdikcije svoje biskupije u kojoj nije nikako rezidirao.³

Biskup Saraceno uputio je u Rim tri izvještaja: prvi je odnio 1588. godine bivši novigradski kanonik, Mlečanin Horacije Busin, drugi 1593. godine i treći 1595. godine župnik Brtonigle Franjo Avallo (ili Vollo).

Prvu relaciju sačinjavaju zapravo ovjerovljene izjave dvojice svećenika iz pratnje kardinala Antuna (sic!) iz Verone, apostolskog vizitatora biskupije 1580. godine.⁴

Prvi očevidac Markantun Graziani izjavio je pod zakletvom da je tada Novigrad više sličio lešini negoli gradu; da su vizitatora i pratnju dočekali biskup Avegardo⁵ (sic!), par svećenika i jedan fratar koji je vršio službu generalnog vikara, a vjernika nije bilo ni toliko da mogu nositi baldahin nad vizitatorom; da je taj prizor porazno djelovao na vizitatora i njegovu svitu; da je slična pojava vladala i u drugim priobalnim gradićima zbog nezdravoga zraka; da je u Novigradu živjelo svega nekoliko ribara koji su tada upravo ribarili; da je to prava suprotnost s Koprom, nedalekim gradićem, gdje sve vrvi od žitelja i zgrada, plemića, trgovaca i umjetnika kao po gradovima Lombardije; da u Kopru vlada odlično podneblje koje pospešuje bogat urod zemlje te onamo odlaze Novigradani kupovati hranu i tražiti pravdu, jer je Kopar glavni grad Istre; da su ona tri svećenika na dočeku bili zapravo novigradski kanonici; da je biskup prisilio jednoga kapelana da prihvati kanonikat.

Drugi je zapisnik potpisao očevidac Valerije Malaguzio, koji se poklapa s prvim, dodavši da su gradske ulice bile obrasle travom; da je čuo kako govore da bi čovjek mogao potpuno gol šetati gradom bez bojazni da ga tko vidi; da u gradu i biskupiji nema samostana i da je čuo kako svećenici u mnogim mjestima u biskupiji vrše obrede na staroslavenskom jeziku.

2 Usp. Ivan GRAH – Jakov JELINČIĆ, *Kratak pregled građe crkvenih arhiva Istre*, VHARP XXIII, Pazin-Rijeka 1980, str. 267.

3 F. BABUDRI, *n. dj.* str. 117; g. GULIK–C. EUBEL, *Hierarchia catholica III*, Monasterii 1923², str. 96; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 352.

4 Augustin Valier, veronski biskup, kasnije kardinal, obišao je kao apostolski vizitator sve biskupije mletačke Dalmacije i Istre od Bara do Trsta. Usp. L. PARENTIN, *n. dj.* passim i L. M. TACCHELLA, *Il cardinale Agostino Valier e la riforma tridentina nella diocesi di Trieste*, Udine 1974, passim.

5 Aleksandar Avogadro bio je pomoćni biskup s pravom nasljedstva biskupa Dominika Vielmija, koga nije nadživio. Fratar koga Valierovi pratioci opisuju kao generalnog vikara bio je dominikanac Angelo Schillini iz novigradskoga samostana (PARENTIN, 265).

U drugoj relaciji biskup lakonski izvještava da se Novigrad nalazi u mletačkoj Istri, da je gotovo nenastanjen⁶ zbog nezdravoga zraka, da u gradu žive i pastoriziraju četiri kanonika, da u biskupiji postoji samo jedan samostan s jednim dominikancem⁷ koji često izbiva, da u biskupiji ima 13 župnih crkava koje vode hrvatski svećenici služeći se svojim jezikom u bogoslužju i koje je nemoguće nadomjestiti prigodom ispražnjenja župe (In Dioecesi adsunt tredecim ecclesiae curatae, quae officiantur a sacerdotibus Illiricis seu linguam Illiricam profitentibus, et tempore vacationis vix reperitur qui in eis succedere velint).

Kratka je i treća relacija u kojoj biskup pored ranije rečenog nabraja da je Novigrad, nekadašnja Emonia, udaljen od Venecije oko 100 milja i gotovo nenastanjen; da je katedrala posvećena sv. Pelagiju, da se njezina posveta slavi 28. kolovoza i da se u njoj čuvaju tijela svetih mučenika Maksima i Pelagija; da Kaptol ima četiri kanonika bez ijednog digniteta⁹ koji za ljetnih mjeseci isele iz grada zajedno s rijetkim stanovnicima; da u biskupiji živi do šest tisuća duša u trinaest župa koje vode pretežno svećenici glagoljaši

6 Kuga je nemilosrdno harala Novigraštinom od 1527. do 1630. godine, a malarija i ratovi desetkovali su i onako već prorijeđene starosjedioce. Porazan je izvještaj župnika Brtonigle koji svjedoči da je od 5. prosinca 1630. do 1. prosinca 1631. godine kuga pokosila 261 župljanina od ukupnih 587. Usp. L. PARENTIN, *Cenni sulla peste in Istria e sulla difesa sanitaria*, AT IV–XXXIV, Trieste 1974, str. 10; ISTI, *n. dj.*, passim.

7 Godine 1492. zatražili su dominikanci dozvolu za gradnju crkve i samostana u Novigradu. Narod je jednoglasno prihvatio njihovu želju ovlastivši podestata i suce da odrede lokaciju. Gradnja je započela 1495, a već 1497. godine nova je crkva bila posvećena i zavjetovana Svetoj Mariji od Puka a samostan nastanjen. U crkvi je bujao vjerski, a u samostanu redovnički život do 1600. godine. Dominikanci su sasvim napustili samostan 1660. godine – prema pisanju biskupa Gabrielija 1638. godine – a već godine 1669. preuzeli su ga augustinci koje su 1673–1683. naslijedili franjevci, a franjevce kanonik Pavletić od 1683. do 1689. Godine 1687. crkvu su opljačkali turski gusari da bi dvije godine kasnije crkvu i samostan preuzeli trećoreci glagoljaši Dalmatinske provincije koje je predvodio Istranin Ivan Dobrilović. Među raznim obvezama preuzeli su i onu da na blagdan sv. Pelagija (28. kolovoza), kada na slavlje dolaze svi župnici s vjernicima u procesiji, predvode pjevanu staroslavensku misu u katedrali. Taj je običaj bio uveden sto godina ranije i teretio je župnika Nove vasi odnosno kurata Tribana. U novigradskom samostanu trebali su se 1783. okupiti svi redovnici glagoljaši provincije, ali su na savjet sanitarnih vlasti skup održali u samostanu sv. Martina na Cresu. Godine 1785. redovnici su se istakli u samaritanskoj ljubavi kad se na jednom brodu u nedalekoj luci na ušću Mirne pojavila neka epidemija i zarazila svu posadu, oko 80 osoba. Za čas se samostan pretvorio u lazaret: ugroženiji su bolesnici bili smješteni po sobama i u blagovaonici, a ostali pod šatorima. Dva su se redovnika bila zarazila i jedva utekla smrti. Mletačke su vlasti pohvalile junačko djelo i franjevačku nesebičnost. Samostan je ukinuo Napoleon 1808. godine. Usp. L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 249–266; *Franjo među Hrvatima*, Zagreb 1976, str. 176.

8 Rijetko koji novigradski biskup upotrebljava riječ Sclavi ili Schiavi za Slavene kao ni lingua sclava, schiava alla schiava za jezik kojim je govorio seoski puk, već su redovito upotrebljavali izraz Illyri ili Illiri za narod, a lingua illirica ili illyrica ili idioma illyricum za jezik. Teško je te pojmove pohrvatiti i dati im pravi smisao, jer izvještavanjem da dio klera obavlja bogoslužje na ilirskom jeziku značilo je da oni mise na staroslavenskom jeziku, a biblijske perikope čitaju iz hrvatskih lekcionara ili iz tzv. „ščaveta” u koje su vremenom ušli i neki dijelovi mise i drugi obredi; da sakramente i blagoslovine dijele prema hrvatskom obredniku, a propovijedaju na hrvatskom govornom jeziku. Jedino su zadnji biskupi razlikovali staroslavenski liturgijski jezik od govornoga. Opširnije o tome usp. Jerko FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, KS, Zagreb 1975, passim. U ovom vrijednom djelu piscu se potkrala greška što je pićansku biskupiju (Petensis) zamijenio s ptujskom (Petovium).

9 Kaptolska čast ili dostojanstvenik.

(...officiantur a sacerdotibus pro maiori parte Illiricis, seu linguam Illiricam celebrantes qui diebus festivis instruunt diocesanos in doctrina christiana); da u biskupiji postoji samo jedan samostan dominikanaca s jednim misnikom koji se često mjenja ili zbog smrti ili zbog bolesti, jer je zrak poguban; da se jednom na godinu skupe u katedrali malobrojni svećenici; da biskupovi prihodi iznose oko tisuću škuda godišnje, od čega nešto biskup odvaja za milodare, a mnogo za zdravlje.

2. FRANCESCO MANIN (1606–1619)

Franjo Manin, sin grofovske obitelji iz Maniaga kod Udina, referendarij obiju signatura Rimske kurije,¹⁰ doktor prava, nadarbenik sv. Mihovila kod Pule, vršnjak, suučenic i prijatelj sv. Karla Boromejskog, čovjek niska rasta, ali prelat uzorna života, darežljiv i zaslužan, iz temelja je restaurirao biskupski dvor, ostavio je svojim kanonicima nabožnu ostavštinu u Puli vrijednu 400 dukata, pokrenuo je sudski postupak protiv tršćanskog biskupa za vraćanje novigradskoj biskupiji umaškoga kraja, pretežno je živio u Udinama gdje je i umro.¹¹

Biskup Manin sastavio je pet izvještaja: 1607, 1611, 1613, 1615. i 1618. godine. Prvi je predao osobno, drugi je odnio opunomoćeni svećenik Chiriga, treći rektor crkve Majke Božje u Bastiji,¹² četvrti biskupov vikar Ivan Fanti i peti grožnjanski župnik Petar Chico.

Prvu je relaciju sastavio novoimenovani biskup prema dobivenim podacima prije preuzimanja biskupije. Prema informacijama u Novigradu postoji prilično znamenita crkva posvećena sv. Maksimu, biskupu, i sv. Pelagiju, đakonu, koji se slave 28. kolovoza kada dolaze na slavlje svi župnici predvođeni križem svoje župljane. Kaptol ima četiri kanonika s prihodom od 20 dukata. Grad je gotovo razvaljen, ljudi potrebni svega, biskupska palača na domaku mora već je 30 godina nenastanjena i vapi za obnovom. Prihodi biskupske menze sastoje se od desetine žitarica, vina i ulja, što se redovito umanjuje za 620 ml. dukata, i od dvaju ribolovišta na rijeci Mirni, kojih je najam pao od 500 na 300 ml. dukata godišnje.¹³ Crkveno ruho čuva u svojoj kući do crkvice Majke Božje i dominikanskog samostana neki mještatin.

Prvo veće naselje zove se Brtonigla (Vertenegio). Ima župnu crkvu laičkog patronata u kojoj nadžupnik i dva kapelana uz zajednički prihod od oko 200 ml. dukata obavljaju bogoslužje na staroslavenskom jeziku (celebrant divina officia more Illyrico).

10 Referendarij signature zvao se prelat izvjestitelj u službi vrhovnog sudišta. Svete Stolice, koji je aktivno sudjelovao u donošenju presude. Referendarij je manje slučajeve sam rješavao i akte odnosio papi na potpis.

11 F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 117; *Hierarchia IV*, str. 70; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 353.

12 Na području grožnjanske župe.

13 Godine 1620. prihodi biskupske menze iznosili su oko 1000 ml. dukata, a crkvena taksa 100 forinti (*Hierarchia VI*), državna taksa 90 ml. dukata, a obveze sto misa godišnje (PARENTIN, 81); godine 1684. prihodi su iznosili oko 600 rimskih škuda, a taksa 100 forinti (*Hierarchia V*); godine 1776. prihodi oko 600 ml. dukata, a taksa 100 forinti (*Hierarchia VI*): Biskupi daju sasvim drukčiju sliku primanja biskupske menze.

Drugi je utvrđeni gradić Buje (castrum Buggia), sjedište mletačkog podestata. Ima župnu crkvu, nadžupnika i dva kanonika s osobnim primanjima od oko 60 ml. dukata. Izvan gradskih zidina postoje dvije manje crkve s vlastitim kapelanima.

Na trećem mjestu dolazi opet utvrđeni gradić Grožnjan (castrum Grisignana), gdje civilnu vlast vrši mletački podestat. Župnu crkvu vode nadžupnik i dva kapelana s osobnim godišnjim prihodom u vrijednosti od 70 ml. dukata. Izvan grada postoje tri poljske crkve čiji beneficiji donose kapelanima po 9 ml. dukata na godinu.

Četvrti je utvrđeni gradić Završje (Piamont). Pod vlašću je obitelji Contareno. Gradić ima župnu crkvu u kojoj vrše bogoslužje nadžupnik i dva kapelana sa zajedničkim godišnjim prihodom od 120 ml. dukata.

Peti je po redu Oprtalj (Portule), sjedište pretora i podestata. Mjesto ima župnu crkvu, nadžupnika i dva kapelana s osobnim primanjima od 60 ml. dukata. Komunska uprava svojata pravo patronata.

Šesto je selo zvano Šterna (villa Sterna), čiji nadžupnik uživa prihod od 120 ml. dukata, ali se brine i za sela Gradinu (Grandina), Čepić (Chepich), Kuberton (Cubert), Topolovac (Topoliera), Kućibreg (Cupast Bregh).

Sedmi je Momijan (Momian), gdje mletački dužd uživa patronatsko pravo. Ima župnika s godišnjim prihodom od 60 ml. dukata. Slijede Brda (Berda), Triban (Triban), Karšete (Chersete), Lovrečica (S. Lorenzo in Daila), sela u kojima narod bira i uzdržava svoga kapelana.

Biskup može živjeti u Bujama, Oprtlju i Grožnjanu, gdje je zdraviji zrak i građanskiji život, ali nema doličnih zgrada za njegovo stanovanje.

Sažetak druge, treće i četvrte relacije. Novigrad je gotovo pust i nenastanjen. Nekada solidne zgrade sad su porušene. Jedva ima 150 stanovnika. Premda je sjedište mletačkog podestata, sam je prisiljen kroz ljetne mjesece da zajedno s rijetkim stanovnicima drugdje živi zbog nezdravoga zraka. U razmaku od četiri godine umrla su tri mlada podestata i tri biskupova vikara. Ni raniji biskupi nisu ovdje rezidirali, a novi rezidira dva mjeseca kroz godinu. On se prve godine teško razbolio te ga je papa oslobodio obveze rezidencije (II)¹⁴. Grad oskudijeva zgradama, stanovnicima i nužnim živežem za prehranu malobrojnih stanovnika (III i IV).

Katedrala, veliko i znamenito zdanje, vapije za popravcima.¹⁵ Relikvije svetih zaštitnika, Maksima i Pelagija, zajedno s drugima čuvaju se ispod glavnoga oltara (II). Uz samu katedralu nalaze se biskupske zgrade, od kojih se posebno ističe ona za arhiv (II).

Stolni kaptol ima četiri kanonika kojima je povjerena pastva u gradu. Njihovi osobni prihodi od dvadesetine svih plodova osim ulja ne prelaze vrijednost od 18. ml. dukata. Biskup im ostavlja svoj dio, tj. petinu ukupnih prihoda. Kada se koji kanonikat isprazni, biskup ga daje mjesečno, jer je nemoguće naći stalne kandidate (II). Ima pet kano-

14 Rimski i arapski brojevi u zgradama označavaju kronološki slijed relacija, a riječi i rečenice jesu doslovni citati iz teksta relacija.

15 Opširno i stručno o katedrali usp. L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 163–195, a o svetim zaštitnicima usp. *Istarski sveti u Leksikonu*.

nikata, od kojih je jedan vezan za biskupsku menzu. Njihov zajednički prihod iznosi oko sto ml. dukata. Kad se koji kanonikat isprazni, što se često događa zbog smrti ili odreknuća, biskup se ne pridržava rezervacije po mjesecima, nego ga predaje kao i prethodnici u svako doba, dapače mora prisiliti kandidate na prihvaćanje.¹⁶ I gradska uprava pridonosi za uzdržavanje kanonika u mjesecima rezerviranim Svetoj Stolici, jer nitko neće tražiti bulu imenovanja, ali nitko ne može uteći kanonikatu zbog pomanjkanja klera u gradu (III i IV). Postojala je, dapače, ranija praksa, sada ukinuta, da se ne pri-pusti redovima nijedan klerik ako ne prihvati službu kanonika i od papinske Kurije ne zatraži bulu imenovanja (II). Biskupa takva praksa muči i traži mjerodavni odgovor (II–IV).

Prihodi crkve nesigurni su: kad obilno urode masline, uljara daje ulja do 150 ml. dukata vrijednosti. Biskupova menza prima dvadesetinu plodova iz triju mjesta u biskupiji, od dvaju ribolovišta i još neke malenkosti, što sve zajedno ne prelazi vrijednost od 1000 rimskih škuda (II). Biskup ima i svjetovnu jurisdikciju s naslovom kneza (comes) u Svetom Lovreču kod Dajle.¹⁷ Zbog nebrige prethodnika to su pravo uzurpirali podestat i komuna Umaga, ali bi se ono moglo lako dobiti natrag na temelju povlastice i otpisa mletačkog dužda iz 1573. godine te biskup moli premudre oce savjet za daljnji postupak (II).

Cijela se biskupija dijeli na 12 župa u kojima zajednice (communitates) ili pojedinci¹⁸ uživaju nepromjenljiv običaj (Immemorabilis consuetudo) popunjavanja ispražnjenih

---

16 Godine 1322. papa Ivan XXII. zabranio je, 1335. godine papa Benedikt XII. ponovio zabranu da kaptoli biraju biskupe, a 1500. godine papa Aleksandar VI. uveo je i druge pridržaje ili rezerve za izbor pojedinih kanonika ili kaptolskih dostojanstvenika (KANDLER, *Indicazioni*). Tako je i u novigradskom Kaptolu papinska Kurija uživala pravo izbora nekih kanonika. I u porečkom Kaptolu prepozit i dekan bili su pridržani Svetoj Stolici (CCP 12, str. 4). Novigradski je Kaptol, prema Kandlerovu mišljenju, imao u davnim vremenima dvanaest kanonika koji su s vremenom bili svedeni na pet: godine 1279. spominje se dostojanstvenik dekan Šimun, a 1301. godine arhiđakon Dionizije. Kaptol je 1328. izgubio pravo predlaganja biskupa, ali je isto pravo kasnije dobio mletački Senat. U skladu s propisima apostolske kancelarije pravo izbora novigradskih kanonika pripadalo je četiri mjeseca biskupu, a osam mjeseci na godinu datariji. Usp. L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 89.

17 Lovrečica s okolicom pripadala je, prema mišljenju nekih povjesničara, drevnoj siparskoj biskupiji koja je 929. godine darovnicom italskoga kralja Huga prešla u posjed novigradskih biskupa. Konrad II, istarski markgrof, podijelio je investituru nad feudom Sv. Lovre (Lovrečica) novigradskom biskupu Ivanu posredstvom patrijarha Popona. Tada je novigradski biskup stekao naziv kneza i u feudu obavljao i političku vlast. Sudilo se pod ladonjom okolo kamenoga stola: Rijetki su biskupi obavljali osobno svjetovnu vlast u feudu: izmjenjivali su se momjanski grof Biaquini do 1261. godine, novigradski podestat do 1418. godine, novigradski biskup do 1428. godine, opet novigradski podestat do 1495. godine, kad ju je preuzeo biskup Foscarini da je se odrekne biskup de Petris 1523. godine u korist novigradskog podestata, zadržavši jedino naslov kneza ili grofa i pravo na ubiranje desetina. Usp. Andrea BENEDETTI, *Umago d'Istria nei secoli*, vol. I, (Trieste 1973), str. 77–88; L. PARENTIN, *n. dj.*, passim.

18 Gotovo su sve župne zajednice u biskupiji uživale iskonsko pravo biranja duhovnih djelatnika, pravo koje je ušlo u municipalne konstitucije u gradićima kao i u komunske, vjerojatno, u duhu starih rodovskih tradicija doseljenih i pokrštenih Hrvata. Ako se župa razvila na nekom laičkom ili crkvenom feudu, vlasnici feuda ljubomorno su čuvali patronatsko pravo nad izborom crkvenih službenika ili su uvjetovali pravo naroda. Negdje se pravo patronata davalo u zakup zajedno s feudom, drugdje nije. Novigradski su biskupi najvjernije opisali pravo patronata i pravo predlaganja za sve službe u biskupiji, razlikujući kao nositelje prava: narod, zajednicu, komunu, gra gradsku upravu, feudalca, dužda, papu, biskupa, kaptol, neke župnike.

mjesta i snagom svojih statuta imaju pravo biranja i predlaganja kandidata koji polažu ispit pred biskupom ili vikarom ili sinodalnim ispitivačima (II). Biskup odnosno njegov vikar imenuje tri egzaminatora koji provjeravaju sposobnost predloženih kandidata. Nađu li ih sposobnima, biskup ih uvodi u posjed beneficija pošto prema ranijoj praksi izvrše ispovijest vjere (III i IV).

Gotovo svi župnici u biskupiji glagoljaju, mada u Mletačkoj republici talijanski govore (Parochi fere omnes illyrico idiomate utuntur quamvis sub ditione veneta italicum calent), ali se više ne pripuštaju redovima oni koji ne razumiju latinski jezik (II). U većem se dijelu župa bogoslužje vrši na staroslavenskom jeziku (III i IV). Župnički se prihodi sastoje od dvadesetine svih žitarica, vina i drugih plodova u vrijednosti od 70, 80, 100 i najviše do 150 dukata prema ljetini. U biskupiji postoje samo četiri siromašna beneficija i četiri patronatska prava, kojima pripada i crkva B. D. Marije izvan gradskih zidina Buja, kamo se slijevaju vjernici ostavljajući obilne milodare (II).

U biskupiji nema samostana redovnika ni redovnica, osim dominikanskoga izvan novigradskih zidina, gdje živi po jedan redovnik (II). U biskupiji nema samostana ni teologa, nema kanonista ni vješta pisca, pogotovo ne u Novigradu, gdje ne živi više od sto stanovnika (III i IV). Laičke bratovštine¹⁹ polažu godišnje račune na uvid podestatu, kome skladno s mletačkim zakonima plaćaju četiri solda na svaku liru (II). Opseg biskupije obuhvaća 30 talijanskih milja²⁰ i u njoj živi 7.500 duša. Novigrad, Buje, Oprtalj i Grožnjan imaju mletačkog podestata, a sama biskupija u sastavu je akvilejske metropolije (II).

Biskup je prve godine svoga biskupovanja pohodio sve župe i kroz tri godine zajedno s vikarom mnogo radio na obnavljanju života i ćudoređa, klera, bogoštovlja i crkava (II). Svake godine vizitira cijelu biskupiju i ukida zloupotrebe. Obnavljaju se crkve, a u trim su crkvama podignuti novi oltari. Bogoštovlje raste iz dana u dan (III). Biskup je češće zamjenjivao metropolitu, oglejskog patrijarha²¹, zauzetoga prečim poslovima, i u prostranoj biskupiji vršio pontifikalne obrede (II).

19 Mletačka je republika od 1579. godine dalje nastojala i kasnije uspjela iz političko-ekonomskih razloga potčiniti sve bratovštine i crkvenu imovinu državnoj kontroli, nametnuti svuda laičke upravitelje i zabraniti kleru svako uplitanje u imovinsko-pravne poslove, a biskupu svaki nadzor. Odnosi su se naročito zaoštrili tokom 18. stoljeća, kada su neki laički upravitelji nesavjesno, svojevolumno i grabežljivo upravljali bratovštinskom i crkvenom imovinom. Skladno s crkvenim propisima biskupi su bili dužni za vrijeme kanonskoga pohoda župa pregledati poslovanje svih laičkih ustanova, i dok su mletački državni propisi to zabranjivali, austrijski su naređivali. Usp. CCP 6, str. 23/57 i CCP 12, passim. Tako radikalna mletačka politika uspjela je voditi točnu evidenciju imovine i poslovanja 604 bratovštine s ukupnom vrijednošću od 729.320 ml. lira, s godišnjim prihodima od 127.078 ml. lira i 6% poreza (1741). Na području novigradske biskupije bilo je tada evidentirano 116 bratovština. Usp. Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, *Odnos Venecije prema bratovštinama u Istri od XVI do XVIII stoljeća*, Problemi sjevernog Jadrana, sv. 4, Zagreb 1982, str. 165–180; Ivan ERCEG, *Broj i financijsko stanje bratovština u Istri (1741)*, VHARP, sv. XXVI, Pazin-Rijeka 1983, str. 103–123.

20 Talijanska je milja iznosila 1851 m, a mletačka 1733,60 m. Passus, korak, koračaj, sežanj, paš, passo veneto, passo di Venezia iznosio je 5 stopa, odnosno 1,73 m. Usp. Zlatko HERKOV, *Mjere Hrvatskog primorja*, Rijeka 1971, str. 99.

21 Franjo Barbaro bio je akvilejski patrijarh od 1585. do 1616. godine. Kao vrstan govornik i diplomat češće je putovao po Evropi kao papin zastupnik. Usp. Pio PASCHINI, *Storia del Friuli*, Udine 1975, passim; *Hierarchia III i IV*.

Dijecezanska sinoda za pamćenja ljudi nije se održala niti su bili imenovani sinodalni ispitivači (examinatores). Biskupovo je uvjerenje da se sinoda ne može uopće držati, jer biskupija ima samo 13 župa i jer se u njima pretežno glagolja – in quibus majori ex parte divina celebrantur lingua Illyrica – (III i IV). Na biskupovu izričitu želju s obzirom na sinodu i sinodalne ispitivače upisana je rubna natuknica za odgovor, tj. da se biskupu podijeli ovlast imenovanja egzaminatora na tri godine i da nastoji održati sinodu (IV).

Biskup je zaokupljen zamašnim pothvatom i sporom zbog Umaga.²² Jedan raniji novigradski biskup bio je dao u najam tršćanskom biskupu umaški kraj zajedno s jurisdikcijom za 500 ml. dukata. Umag je u granicama novigradske biskupije, udaljen od Trsta 30 milja, a osim toga potpuno ih odvaja koparska biskupija. Tršćanski je biskup izrekao tri istovjetne presude u vezi s posjedovanjem spornih prava (sententia super spolio), a novigradski ih je prihvatio i zatim postigao da se spor preda Antunu Triulziju, preslušniku Rote, koji je spomenute tri presude proglasio protupravnima, a tršćanskom biskupu i nasljednicima naredio da ubuduće ne spominju nikakvu crkvenu jurisdikciju ni pravo na desetinu ni vršenja biskupske službe u Umagu. Ujedno je presudio da tršćanski biskup naplati prihode novigradskom od dana pokretanja parnice i snosi sve parničke troškove, kao što je opširnije obrazloženo u presudi izrečenoj dana 10. lipnja 1551. godine. Tršćanski se biskup oglušio na tu presudu i dalje vršio zakupnička prava u Umagu. Sadašnji novigradski biskup moli da se Rota pozabavi još jednom tim sporom i na temelju ranije presude odrešito zabrani tršćanskom biskupu svaka ingerencija u Umag (III). Tršćanski se biskup nije pokorio presudi Rote, nego je i dalje vršio jurisdikciju i ubirao desetinu u Umagu, što čini i danas. Novigradski biskup moli da sam Sveti Otac riješi spor skladno s Rotinom presudom (IV).

U petoj relaciji biskup sažeto opisuje žalosne prilike i stanje u biskupiji i širom Istre za vrijeme opasnih pustošenja i ratnih haranja i surovih postupaka, kojima su kumovale zračne oluje i elementarne nepogode.²³ Osjeća se velika nestašica svećenika te biskup nastoji da barem gradići ne ostanu bez bogoslužja. Katedrala ima pet ukusno uređenih oltara sa slikama, orgulje,²⁴ kor, sakristiju s mnogo paramenata svih boja, zvonik s pet zvona, doličnu krstionicu, relikvije u krasnim pokaznicama, bratovštinu Presvetog Oltarskog Sakramenta i četiri kanonika bez digniteta i jurisdikcije. U gradu živi oko 150

22 Od 929. do 1788. godine Umag je češće mijenjao crkvene i svjetovne poglavare. Mnogo se pisalo o Siparu-Umagu kao biskupiji, o autentičnosti darovnice iz 929. godine, o propasti Sipara i podizanju Umaga, o pripojenju Umaga akvilejskom patrijarhatu crkveno-politički, o crkvenoj pripadnosti novigradskoj biskupiji 1037. i tršćanskoj već 1039. godine, opet novigradskoj 1109. i konačno tršćanskoj 1230. godine te o političkoj potčinjenosti Veneciji od 1269. godine. Umag je bio inkorporiran novigradskoj biskupiji austrijsko-mletačkim ugovorom iz 1788. godine o usklađivanju crkvenih granica s državnima. Neki su novigradski biskupi vodili, drugi obnavljali i dobivali parnice na Rimskoj roti u vezi s pripojenjem ili vraćanjem Umaga novigradskoj biskupiji, ali su sve presude ostale na papiru do jozefinističkih reformi. Usp. A. BENEDETTI, *n. dj.*, str. 77–100; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 362.

23 Biskup opisuje očajno stanje u biskupiji nakon uskočkog rata. Usp. CCP 12, str. 12/35.

24 Prema Tomasinijevom pisanju ove je orgulje nabavio biskup Vielmi crkvenim novcem kojim je raspolagala gradska uprava. Gradska je uprava plaćala i orguljaša koji je ujedno bio i novigradski učitelj. Usp. Giuseppe RADOLE, *L'arte organaria in Istria*, Bologna 1969. str. 82.

stanovnika, u biskupiji oko 7.000. Kanonici se izmjenjuju u pastvi gradskih stanovnika. Časoslov i misa obavljaju se širom biskupije na latinskom i staroslavenskom jeziku (Officia divina celebrantur ac Missae latine, et illyrice). U biskupiji postoji jedini samostan dominikanaca izvan gradskih zidina Novigrada i nekoliko skromnih beneficija kojima zajednice biraju kapelane, a biskup ih potvrđuje. Nema sjemeništa, ne održava se sinoda zbog prorijedenog klera, a biskup je imenovao šest sinodalnih ispitivača.

3. EUSEBIO CAIMO (1619–1640)

Eusebio Caimo rodio se u Udinama 1565. godine. Stekao je doktorat obaju prava i posvetio se advokaturi u rodnom gradu. Istaknuo se kao vrstan govornik i kao takav pred mletačkim duždem branio interese Udina. Postavši svećenikom u 52. godini života, bio je imenovan akvilejskim kanonikom, pa novigradskim biskupom, ali se više bavio vizitiranjem i upravljanjem akvilejske negoli svoje biskupije, zamjenjujući često spriječenog i odsutnoga patrijarha. U novigradskoj je biskupiji rijetko boravio, gotovo nikada u Novigradu, već pretežno u Bujama i Brtonigli, gdje je i iznenada umro i bio pokopan u rodnim Udinama.²⁵

Biskup Caimo napisao je pet relacija: 1620, 1625, 1629, 1633. i 1636. godine. Prvu je sastavio izvan sjedišta i prije preuzimanja biskupije i osobno predao kardinalu Montaltu. Drugu je odnio u Rim njegov generalni vikar Bernardin Furigon, iako je bio ranije ovlašten momjanski župnik Bernardin Lemon. Treću je predao bujski nadžupnik Valentin Testolin, četvrtu novovaski župnik Ivan Biloslavić, a petu akvilejski svećenik Ivan Romanello, koga tajnik Kongregacije nije htio primiti iz birokratskih razloga te je biskup naknadno morao zatražiti papin intervent.

Sažetak svih izvještaja. Emonija bijaše nekada grad u Istri iz čijih je ruševina nedaleko nikao Novigrad na obali Jadranskoga mora pod mletačkom vlašću. Novigrad ne broji ni 200 žitelja (I). Ima jedva 150 stanovnika, a ljeti ni 50 (II). Grad je pogođen nemilosrdnim ili, bolje reći, kužnim zrakom te ima jedva 150 stanovnika, ljeti gotovo nikoga (III). Emona samotuje, lišena je stanovnika zbog pokvarena zraka, te su i sami domoroci ljeti prisiljeni drugamo seliti zbog velike životne opasnosti (IV).

Katedrala, posvećena sv. Pelagiju i Maksimu, bez neke naročite strukture, ima zvonik sa zvonima, kor, krstionicu i sakrarij, bogat ruhom i priborom (I). Na gradskom se trgu (Plathia) nalazi ne baš velika katedrala. Uz ranije nabrojeno posjeduje orgulje, groblje i sakristiju s doličnim namještajem i ruhom (II). Posjeduje i inventar doličan za bogoslužje (III). Katedrala je „nezdrava”, zato propadaju namještaj i ruho (IV), iako je prilično zgodna građevina i dolično opremljena za bogoslužje (V).

Biskupska palača,²⁶ podignuta do same katedrale, udobna je i otmjena (I). Obnovio ju je predšasnik (II).

Kaptol ima četiri kanonika s neznatnim prihodima. Nema kaptolske časti ni vlasti kao ni drugih svećenika u gradu (I). Kanonici kojima je povjerena pastva u gradu primaju

25 F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 118; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 353; *Hierarchia IV*, str. 70.

26 Opširnije o biskupskoj palači usp. L. Parentin, *n. dj.*, str. 229.

jedva 20 škuda godišnjih osobnih prihoda. Peti kanonikat pripada biskupu, koji se dotičnoga prihoda odriče u korist ostalih kanonika (II). Ima pet kanonikata, od kojih je jedan ispražnjen zbog nestašice klera i nemilosrdnog podneblja, a jedan pripada biskupu. Biskupovom dozvolom sve kanoničke prihode dijele trojica kanonika (III). Nedavno je biskup popunio četvrti kanonikat prema drevnom običaju, da narod u gradu i izvan grada ne trpi u bogoslužju (IV). Kaptol ima opet tri kanonika koji si dijele prihode četvrtoga, dok one petoga biskup odstupa kanoniku koji je ujedno i generalni vikar. Sve je teže naći kandidate za kanonike (V).

Biskupija je prostrana. Ima četiri gradića i dva sela (I). Njezin opseg iznosi po prilici 20.000 koraka. Ima oko 6.000 žitelja (II i III). Četiri gradića imaju mletačkog podestata, a oni iz Novigrada bježe drugamo da ih ne skonča zaraza (lues tabida) (II). U biskupiji postoji jedan jedini samostan dominikanaca s jednim do dva redovnika (II) i 13 župa (II i III).

Svećenici revno vrše svoju dužnost (I). Župnici su revni (II) i marljivi (III). Neke je svećenike biskup prigodom vizitacije morao ukoriti, druge sokoliti da ustraju u revnosti (IV). Biskup budno bdije nad klerom te mu nema što prigovoriti s obzirom na život i moral (V). I narod je vrlo pobožan i revan. Za vrijeme svoga biskupovanja biskup nije doznao ni čuo ništa što bi moglo vrijeđati kršćansku vjeru i vjerske osjećaje (V).

Biskup je sufragan akvilejskog patrijarhata. Biskupovi su prihodi oko 100 forinti, što odgovara iznosu od oko 1000 ml. dukata²⁷ (sic) (I). Biskup prima nešto više od 1000 ml. dukata (II). Papa Urban je odredio da se od tih prihoda odvoje dvije godišnje penzije po 24 ml. dukata u korist biskupovih dvaju nećaka (II). Biskupovi godišnji prihodi koji dosižu ili za malo prelaze 1000 ml. dukata, opterećeni su dvjema penzijama²⁸ po 24 ml. dukata (III), ali ne prelaze 1000 ml. dukata kad se odbiju dvije penzije po 24 ml. dukata (V).

Raniji biskupi zbog nezdrava zraka nisu uopće živjeli u Novigradu. Zadnji je boravio po dva mjeseca na godinu, jer mu je papa bio dozvolio da u ljetnim mjesecima ne rezidira. Novi biskup živi stalno. Prve ga je godine pogodila teška bolest koju liječnici zovu „impetigine“²⁹ i koja ga je bila prikovala uz krevet četiri mjeseca. Liječnici koji su ga pregledali divili su se biskupovom vladanju u smrtnoj opasnosti (II). Biskup, kao stranac i došljak, teško se bio razbolio čak usred zime od maligne zaraze. Groznica ga je tresla 30 dana. Bio je bez liječnika i bez lijekova, bez ikakve ljudske pomoći i gotovo dotučen, a utekao je neminovnoj smrti pomoću svemogućega i milosrdnoga Boga, u koga je jedino tražio lijek (IV).

Biskup živi pretežno u Bujama – gradiću u središtu biskupije, udaljenom od sjedišta oko 7.000 koraka – jer u Novigradu ne može podnositi nezdrav zrak, koji ga je gotovo bio usmrtio i čije posljedice još podnosi. Ipak za veće blagdane ide pontificirati u kate-

27 Sigurno je ovdje riječ o grešci, jer omjer forinta prema ml. dukatu nije bio 1:10, nego 1:1. Dapače, forinta je vrijedila nešto manje od ml. dukata.

28 O crkvenim penzijama vidi CCP 12, str. 9/27, a o vrijednosti dukata str. 10/31 i 21/64.

29 Kožna kronična bolest, lišaj ili pojava crvenih čvorića na koži koji izazivaju neizdrživ svrbež (Medicinski leksikon).

dralu, iako gradom, lišenim žiteljem, vlada mrtvilo (V). Biskup je tek treće godine mogao pohoditi sve župe u skladu s tridenskim propisima, posvetiti neke crkve, mnoge oltare, više svećenika i krizmati mnoštvo djece (II). Biskup redovito zamjenjuje patrijarha kad je spriječen i odsutan (II). Vizitira biskupiju svake treće godine (III). Nije mogao ranije kanonski pohoditi župe zbog kužne zaraze koja je ovome kraju nanijela štetu. Za vrijeme akvilejske sedisvakancije³⁰ civilne su i crkvene vlasti pismeno molile da biskup k njima dođe u mjesecima kad ga Sveti Otac oslobađa obveze rezidencije zbog nenasna zraka u Novigradu. Biskup se preselio u Udine i u mletačkom dijelu patrijarhata obavljao sve biskupske funkcije na radost onoga naroda (IV).

4. GIACOMO FILIPPO TOMASINI (1641–1655)

Jakov Filip Tomasini, rodom iz Padove, bio je doktor teologije, dostojanstvenik Kongregacije kanonika sv. Jurja u Veneciji, čovjek široke naobrazbe, crkvene i humanističke, plodan pisac i ljubitelj istarske prošlosti. Njegovo je djelo *Commentari* nezaobilazno za proučavanje istarske prošlosti. Kao biskup istaknuo se revnošću, ljubavlju, znanjem, poduzetnošću te slovi kao biser među novigradskim biskupima. Godine 1644. održao je sinodu i objelodanio sinodalne konstitucije, unaprijedio je ekonomsko stanje biskupske menze, osnovao sjemenište i zalagaonicu, a u Kaptolu imenovao teologa i penitencijara. Umro je u Padovi u 58. godini života.³¹

Biskup Tomasini poslao je Kongregaciji tri kratka izvještaja o stanju u biskupiji pošto je obavio generalnu vizitaciju svih župa. Izvještaji su datirani: 1646, 1650. i 1653. godine. Biskup žali što ne može zbog bolesti i upale vena osobno putovati u Rim, pa je imenovao zastupnike: za prvi izvještaj kanonika Ivana Goldija, za drugi kanonika Ivana Siona, za treći mansionarija zborne crkve Buja Augustina Stella.

Sažetak izvještaja. Emonija, grad u istarskoj pokrajini i pod mletačkom vlašću, šiban je vrlo nezdravim zrakom (insaluberimae aerae obnoxia) i ima oko 200 stanovnika (I). U gradu živi oko 150 duša, ostale je pokosio nezdrav zrak (II). U gradu zbog smrtonosna zraka živi jedva 30 obitelji, a izvan grada ih živi 13 (II).

Katedrala, posvećena sv. Maksimu i Pelagiju, prilično je udobna i podložna akvilejskom patrijarhu (I i II). Katedrala ima sakristiju ukrašenu starinskim namještajem, zvonik, orgulje, krstionicu i ispod kora drevnu kapelu gdje su pohranjene neke relikvije u srebr-

31 F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 119; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 354; *Hierarchia IV*, str. 70. Prezime Tomasini svuda se ovako piše, dok ga danas pišu Tommasini. U zadnje se vrijeme neki vraćaju ranijem načinu pisanja. Usp. *Quaderni giuliani di storia I/1*, Trieste 1980, str. 9–49.

30 Akvileja je, zapravo, imala tada patrijarha u osobi Marka Gradeniga, koga Habsburgovci nisu htjeli priznati ni prihvatiti, ni dozvoliti da preuzme austrijski dio patrijarhata ni da se nastani u Akvileji. Bečki je dvor zahtijevao podjelu patrijarhata prema državnoj granici na dvije biskupije i zadavao Svetoj Stolicu ne male brige ne dozvoljavajući da biskup sa sjedištem u stranoj državi obavlja bilo kakvu jurisdikciju nad austrijskim podanicima i strogo zabranjujući da se isti carevi podanici za bilo što utječu patrijarhu strancu. Usp. P. PASCHINI, *n. dj.*, str. 842–845. Neko je vrijeme pičanski biskup Coronini kao austrijski podanik obavljao biskupsku službu u austrijskom dijelu patrijarhata, a novigradski Manin u mletačkom. Usp. *Hierarchia VI*, str. 90. U istarskim biskupijama spomenute su se austrijske mjere ispočetka blaže primjenjivale, ali su se kasnije zaoštrile. Usp. CCP 12, str. 23/68.

nim pokaznicama (III). Sakristija je nabijena raznim predmetima (I), priborom i namještajem (II).

Kaptol ima jedan dignitet, tj. dekana i tri kanonika, ali nema teologa ni penitencijara. Dekan i kanonici brinu se za župljane (I). Kaptol nema više digniteta, nego samo dva kanonika, ali od vrlo bijednih prihoda može jedva jedan nešto primiti. Kanonici vrše pastvu u gradu: Slavenima dijeli sakramente ilirski svećenik, talijanima latinski – *Sclavis sacerdos Illyricus, Italis latinus sacramenta administrat* – (II). U Kaptolu nema digniteta a četiri kanonika, koji se često mjenjaju, obavljaju dušobrižničku službu, dok se prihodima može uzdržavati tek jedan (III).

Biskupova rezidencija, podignuta do same katedrale, prilično je udobna, ali vapije za popravkom (I). Biskup je donekle restaurirao rezidenciju koja je zbog dužeg izbivanja prethodnika još neuređena (II). Obnovio je rezidenciju koja je dovoljno udobna, proširio i ogradio dvorište (III).

Jedini samostan koji postoji u biskupiji jest onaj izvan gradskih bedema, gdje živi samo jedan dominikanac (I), koji je lanjske godine umro i nitko se od braće, zastrašeni njegovom smrću, ne da ovamo (II). U samostančiću uz crkvu Svete Marije izvan gradskih zidina boravi ponekad jedan, ponekad nijedan redovnik, i zbog toga trpe polja, maslinici i ugled crkve. Na Bujštini postoji crkva sv. Petra s kućom koja pripada kasincima³². Ovamo navrati povremeno po jedan monah. Crkva je zanemarena i na sablazan vjernicima, a koloni uskraćuju obaveznu dvadesetinu biskupovoj menzi. Prihodi spomenute crkve dobro bi došli biskupiji kad bi ordinarij mogao njima raspolagati u skladu s ponovno objavljenom diplomom o ukinuću malih samostana (III).

U biskupiji nema zalagaonice, sjemeništa ni učitelja (I–III). Biskupija je mala i skućena, opsega oko 37 milja. Ima 13 župa, 31 svećenika, od kojih tri glagoljaša (I–III). Među svećenicima ima malo glagoljaša (pauci illirici), a svi imaju male prihode, a još kad podmire desetinu, gotovo su prisiljeni prosjačiti (III). Svih stanovnika u biskupiji ima 5.000 (I i III), ili oko 4.000 (II).

Biskup je vrlo marljivo vizitirao biskupiju. Održao je sinodu,³³ koju prethodnici nisu ranije nikada održali, i objavio sinodalne dekrete, ljekovite i pastoralne naravi (I–II). Nekada je ovoj biskupiji pripadala zborna crkva Umaga s desetinama, ali je sada drži tršćanski biskup. Postoje presude Rimske rote u prilog novigradske biskupije kao i svjedočanstva o listinama ranijih procesa koje su bili primili prethodnici. Biskup moli papinu intervenciju u vezi s odštetom koju tršćanski biskup duguje novigradskoj biskupiji (III).

---

32 Samostan sv. Petra na Krasu bio je darovan 1102. godine akvilejskoj crkvi, ali ga je 1133. patrijarh Pelegrin odstupio mletačkoj opatiji sv. Nikole, a 1451. godine preuzela ga je Kongregacija sv. Justine. Samostan je ukinula mletačka vlada u drugoj polovici 18. stoljeća. Lokalitet se danas zove Fratrija. Usp. Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965, str. 96.

33 Ta prva poznata i objavljena sinoda održala se u Novigradu 1644. godine. Sinodalnu građu objavio je iste godine u Udinama tiskar Nicolò Schiratti. Knjižica ima 69 stranica i malog je formata, a rijetki se primjerci čuvaju u bibliotekama u Padovi, Vicenzi, Vatikanu i Parizu.

5. GIORGIO DARMINI (1655–1670)

Juraj Darmini, Krećanin, kanonik-pokorničar i doktor obaju prava, morao je bježati pred turskom okupacijom Krete. Godine 1653. bio je imenovan biskupom Caorlea, otoka u mletačkoj laguni, odakle je dvije godine kasnije bio premješten u Novigrad, gdje ga je doskora pogodila opća tjelesna klonulost, a pod starost potpuna sljepoća, tako da su ga prigodom vizitacije morali na nosiljci nositi od župe do župe. Održao je dijecezansku sinodu, osnovao kanonikate teologa i penitencijara, otvorio sjemenište i zalagaonicu. Umro je u Bujama i bio pokopan u katedrali.³⁴

Biskup Darmini poslao je u Rim dvije opširne relacije: prvu je 1660. godine odnio svećenik Stjepan David, drugu je predao 1670. godine kurijalni mons. Brancavino, koga je papa imenovao za biskupova zastupnika. Ovome se biskup pismeno tužio da ga muče staračke tegobe, da živi u vlažnoj rezidenciji, da zbog malaričnoga zraka boluje te da je prije 13 godina izgubio vid zbog neizlječivih katarakti.

Sažetak relacija. Novigrad je u sastavu oglejskog patrijarhata, a nalazi se u mletačkoj Istri nedaleko od Nauporta,³⁵ zapravo na ušću gdje vlada poguban, nezdrav i zarazan zrak koji je opustošio grad i stanovnike sveo na 30 obitelji unutar zidina i 12 izvan zidina. Gradske ruševine i ulice obrasle su korovom zvanim babini zubi (*tribulus*), tako da grad pruža stravičan prizor i bijedu (I). U Novigradu, koji se nekada zvao Emonia, živi 25 obitelji, a još ih je 12 raštrkanih po ageru, te ukupan broj stanovnika iznosi jedva 180 (II). Ima doličnu katedralu za koju se drži zvonik. Katedrala ima prilično skladne orgulje, bogat sakrarij, ispod kora starinsku kapelicu s pohranjenim relikvijama svetih zaštitnika i drugih svetaca, dok se druge časte u mramornoj urni (I). Među svetim moćima postoji jedan trn Kristove krunice u srebrnom moćniku (II). Nedaleko od katedrale, u malom svetištu sv. Ivana Krstitelja, postoji krstionica (I).

Stolni kaptol ima četiri kanonika i zbog nikakvih prihoda, ispražnjenu čast dekanata. Bez časti je arhiprezbiterata ili arhidakonata. Nema nadarbine za teologa, pokorničara ili magistra, a kanonicima česte elementarne nepogode odnose kukavne prihode te su prisiljeni na prosjačenje. Žalosna pojava i štetna biskupovoj menzi (I). Kanonička menza ima vrlo skromne prihode i ne može kao nekada uzdržavati određeni broj kanonika, a svećenici odbijaju tu čast ili duži boravak zbog siromaštva i nemilosrdna zraka. Dignitet dekanata, predan milošću pape Aleksandra VII. nekom Petru Alariensiju nema sada naslovnika, jer je lišen svih prihoda (II).

Prilično udoban biskupski dvor drži se za katedralu (I) i proteže se prema moru (II).

Izvan gradskih bedema postoji crkva Svete Marije od puka (S. Maria de Populo) uz koju je srastao samostančić dominikanaca, ali im zbog malih prihoda prijete rušenje. Crkva je prljava i na sablazan narodu, jer su je životinje pretvorile u đubrište (*sterquilinum*) (I). Izvan zidina postoji samostan ili hospicij s crkvom iz koje su dominikanci odnijeli pokretninu i napustili ih. Nedavno je biskup bio dopustio da bosonogi pustinjaci sv.

34 F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 121; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 354; *Hierarchia VI*, str. 70 i 133.

35 Naziv je uzet iz stare grčke mitologije. Usp. Mate KRIŽMAN, *Antička svjedočanstva o Istri*, Pula-Rijeka 1979, passim; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 36.

Augustina³⁶ obnove samostan, ali su oni odustali od pothvata zbog siromašnih prihoda i pogubna zraka (II). Još manja doličnost vlada u crkvi sv. Petra na Bujštini,³⁷ kamo kasinski monah svraća kroz nekoliko dana u godini, ali ne da vrši bogoslužje, već da prikupi ljetinu. Ništa ne koriste opomene i biskupova pastoralna briga, jer se monasi pozivaju na neke povlastice, koje su zapravo zloupotrebe (I). Na Bujštini postoji crkva sv. Petra na Krasu sa zgradama i mnogim kolibama kasinskih monaha sv. Nikole na mletačkom Lidu. Sve te zgrade propadaju, jer jedino za vrijeme žetve i berbe dolazi ovamo po koji monah, a već tri godine i sama je crkva ruševna i oltar zasut ruševinama (II).

U biskupiji nema drugog samostana, nema zalagaonice ni sjemeništa (I) zbog poraznog ekonomskog stanja biskupske menze kao i samoga naroda (II). U biskupiji živi do 6.000 duša (I), živi nešto više od 5.000 stanovnika (II). Granice biskupije iznose oko 40.000 koraka (II). Osim katedrale i jedne zborne crkve u biskupiji ima 12 župnih crkava u kojima 31 svećenik obavlja bogoslužje. Neki su svećenici glagoljaši, ali su izjednačeni s ostalima po mizernim приходima i prosjačenju, jer kad podmire desetinu, malo im preostane za življenje, a oskudijevaju i teološkim i kazuističkim knjigama, budući da zbog neimaštine ne mogu nabaviti ni one koje Kongregacija propagande tiska ilirskim slovima za učenje i duhovni napredak. Iz tog popisa treba izuzeti zbornu crkvu Umaga i župnu Materade, koje tršćanski biskup drži bez ikakva prava i naslova (I). Osim katedrale i zborne crkve u Bujama postoji u biskupiji sedam župnih i četiri kuratske crkve. Svih svećenika nadarbenika nema više od 33, izuzme li se bujska zborna crkva. Tršćanski biskup još drži Umag s kapelanijom Materadom zajedno s приходima koji pripadaju novigradskoj biskupiji.³⁸ Ovakvo činjenično stanje suprotno je presudi Rimске rote od 10. lipnja 1521 (sic!) godine. Za ilirski se narod brine nekoliko ilirskih svećenika, koji najviše oskudijevaju knjigama za učenje kazuistike (II). Širom biskupije postoji stotinjak poljskih crkava koje su potčinjene laičkim bratovštinama³⁹. Na Bujštini drugih 40 bratovština posjeduju polja i vinograde u predjelima gdje dvadesetina pripada biskupovoj menzi i kanonicima, ali tvrdoglavi laički upravitelji nepravedno uskraćuju te obaveze. Biskup je protiv njih pokrenuo parnički postupak i pored velikih troškova još ne nazire siguran ishod (II).

Biskup je održao dijecezansku sinodu⁴⁰ i budno nadzire da se sprovede konstitucije. U generalnoj je vizitaciji obišao cijelu biskupiju. Nastojao je zauzdati izopačene običaje i kler voditi Božjim putem i poukom u crkvenim disciplinama. U tu je svrhu imenovao i teološkoga lektora koji ubire ne male plodove (I). Nedavno je biskup održao drugu sinodu, a kanonski je pohod zbog bolesti i sljepoće obavio nošen na nosiljci iz župe u

36 Vidi bilj. 7.

37 Vidi bilj. 32.

38 Vidi bilj. 22.

39 Vidi bilj. 19. U mletačkom popisu iz 1741. godine na području novigradske biskupije bilo je evidentirano 116 bratovština: jedna u Lovrečici, 11 u Završju, 35 u Bujama, 2 u Čepiću, 12 u Novigradu, 14 u Oprtlju, 7 u Brtonigli, 20 u Grožnjanu, 3 u Šterni i 11 u Momjanu.

40 Ova se sinoda održala u Novigradu 1658. godine, a o drugoj nema valjda nigdje govora, dapače Parentin (str. 354) govori samo o jednoj neznatnoj sinodi biskupa Darminija.

župu. Biskup se tuži Svetom Ocu da već 14 godina teže boluje, da je pretežno vezan uz krevet i da je potpuno slijep (II).

6. GIACOMO (DE) BRUTI (1671–1680)

Jakov Bruti, sin koparske plemićke obitelji, kanonik, doktor obaju prava, generalni vikar cenedske biskupije kod Trevisa, postavši novigradskim biskupom živio je pretežno u Bujama, gdje je povećao broj i časti Zbornog kaptola, a 1674. godine održao sinodu. Umro je u pedesetoj godini života i bio pokopan u svetištu Majke Božje od Milosrđa u Bujama.⁴¹

Biskup Bruti osobno je pohodio Rim 1671. godine i vjerojatno ostavio relaciju koje, na žalost nema u Tajnom vatikanskom arhivu, kao što nema ni one iz 1675. godine, što ju je predao Klement Alovisi, koga je papa imenovao za biskupova zastupnika mjesto ranije imenovanog kurijalnog kanonika Brancavina. Biskup se izravno obratio papi izvijestivši ga da je već dva puta pohodio sve župe i održao sinodu,⁴² da u biskupiji vlada posvemašnja bijeda te da naprosto ne može i nema koga poslati u Rim za zastupnika.

Od druge relacije sačuvana su samo dva priloga. Prvi sadrži ove molbe upućene Kongregaciji: da se tri mansionerije pretvore u kanonikate s pravom služenja almucijem;⁴³ da se reduciraju mise uključene u svećeničku kongruu; da se pošalju biskupiji nove relikvije; da se biskupija smije služiti metropolijским kalendarom; da svećenici mogu u ferijalne četvrtke moliti oficij Tijelova; da se pritekne u pomoć nekim župnicima katekizmima i drugim hrvatskim (ilirskim) knjigama⁴⁴ i da biskup smije uz dozvoljena tri mjeseca još druga tri izbivati iz biskupije zbog pogubnoga zraka.

41 F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 121; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 354; *Hierarchia V*, str. 70.

42 Sinoda se održala u zornoj crkvi u Bujama 1674. godine. Sinodalne odluke nisu bile tiskom objavljene.

43 Almucij ili zanfarda bio je kratki ogrtač, znak časti. Kasnije ga je nadomjestila moceta (mozzetta).

44 U svim istarskim biskupijama osjećalo se veliko pomanjkanje bilo staroslavenskih liturgijskih knjiga, bilo hrvatskih katekizama, obrednika i lekcionara, bilo teoloških knjiga pa čak i samih početnica za učenje jezika, a svećenici glagoljaši bili su tako siromašni da nisu mogli priskrbiti ni najnužnije knjige. Kongregacija propagande brinula se da spomenute knjige osigura za Ilirske zemlje ili Ilirik, ali Istra nije bila uključena u taj zemljopisni pojam, pa su uzalud neki biskupi tražili bilo knjige bilo dozvolu za slanje klerika na studij u Loretski zavod ili da odanle dobiju po kojeg školovanog svećenika glagoljaša (usp. CCP 5, str. 15, 16, 17). Kod Svete rimske rote vodio se spor na kome su Juraj Križanić i Jeronim Paštrić zastupali suprotna mišljenja o pripadnosti nekih pokrajina Iliriku. Odluka je Svete rote iz 1656. godine Istru pripisala Italiji, a Kranjsku, Štajersku i Korušku Njemačkoj (usp. CCP 9, str. 112–119). Bolno je bilo u Istri i pitanje katekizma. Rimski se katekizam zbog raznih struja u Crkvi teško rađao. Na pokrajinskom saboru u Udinama 1596. godine bilo je govora kao da je već bio preveden ili da se prevodio katekizam po nalogu pape Grgura XIII, te je plenum biskupa preporučio svećenicima „Ilirije” da se obilato njime služe, a koparski je biskup Ingegneri istih godina u sinodalnoj konstituciji naredio župnicima da se tim katekizmom služe čim ga dobiju u ruke („...la dottrina christiana stampata in schiavo”). Izgleda da u Istru nije stigao taj katekizam, već nešto kasnije Bellarminov *Nauk karstijanski*, čiji je prijevod dotjerao Tomko Mrnavić. Bellarminov je katekizam bio preveden na 62 jezika i narječja (*Leto Svetnikov III*, str. 587), a u Istri je bio u upotrebi do 1870. godine. Jedan takav katekizam čuva se u župnom arhivu Ližnjana.

Drugi prilog donosi tabelarni popis obaveznih misa po župama iz 1675. godine ovim redom. 1. Novigrad: u crkvi Svetoga Križa 12 tihih i dvije pjevane mise za 10 lira i 12 soldi; u crkvi sv. Antuna 12 tihih i jedna pjevana za stipendij od 13 lira; 25 ferijalnih pjevanih i 36 konventualnih nedjeljnih za 21 liru i 12 soldi; za nabožnu ostavštinu Apollonio treba služiti 50 misa za stipendij od 47 lira; u crkvama sv. Lucije, sv. Vitala, sv. Kuzme i Damjana ne izvršavaju se obveze zbog pomanjkanja prihoda. 2. Završje: mansionarija sv. Fabijana i Sebastijana vezana je uz 104 mise godišnje za prihod od 40 lira. 3. Zborna crkva u Bujama: mansionarija Barbo ima obvezu od 104 mise za prihod od 176 lira; legat (nabožna ostavština) Paolini u Svetom Križu obvezuje 12 pjevanih misa za 18 lira prihoda; legat Madrucci vezan je za 52 mise uz prihode od starića pšenice i 18 lira; neke područne crkve lišene su prihoda te se ne vrše ni obveze; crkva sv. Leonarda pod patronatom je vlasnika; za vrijeme prethodnika bilo je ustanovljeno nekoliko manjih beneficija koji su dijelom bez službe dijelom bez prihoda. 4. Grožnjan: crkve sv. Nikole, sv. Roka i sv. Ivana obvezuju nadarbenike svaka po 12 misa uz prihod od 8 lira, dok ona sv. Vida za 12 misa pruža prihod od 4 lire; pretkoncilska je obveza za navedene crkvice da nadarbenici odsluže još po 12 misa u svakoj za brentu vina;⁴⁵ legat Lovre Dupca⁴⁶ tereti uživaoca s 52 mise za prihod od 12 lira; mise ponedjeljka i subote nemaju određen stipendij. 5. Momjan: crkveni beneficij zvan Zan Paolo Ratta (sic!) obvezuje beneficijara da godišnje odsluži 260 misa za stipendij od 150 lira. 6. Brda: nekoliko je misa vezanih uz crkvu Ružara, ali grof uskraćuje stipendij svećenicima. 7. Oprtalj: mnogo je misa vezanih uz svećeničku kongruu. 8. Brtonigla: legat Pecimessa vezan je za 104 mise uz prihod od 50 lira. 9. Nova vas: crkva sv. Mihovila obvezuje svećenika s 24 mise i bez stipendija. 10. Šterna: služba u crkvi Majke Božje u Čepiću zahtijeva da se odsluže 24 mise uz prihod od 24 lire; crkva Presvetog Trojstva za 17 misa donosi 6 lira prihoda; crkvice sv. Kancijana za 21 misu 4 lire; crkvice sv. Roka za 16 misa 5 lira. 11. Kostanjica, Karšete, Triban, Lovrečica...⁴⁷

7. NICOLA GABRIELI (1684–1717)

Nikola Gabrieli, rođen u Rivoltu kod Udina u plemićkoj obitelji, doktor prava, akvilejski kanonik, postao je novigradski biskup 1684. godine zadržavši raniji kanonikat i druge beneficije. Nakon iznenadne provale turskih gusara iz Ulcinja, koji su 1687. godine opljačkali dragocjenosti u novigradskoj katedrali i u drugim crkvama, pobili neke osobe i 38 ih zarobili i odveli, biskup se očinski brinuo da crkvama nadoknadi pretrpljeni gubitak i otkupi zarobljene podanike. Zbog sigurnosti i zdravijega zraka živio je pretežno u Bujama, odakle je lakše upravljao biskupijom. Ondje je obnovio rezidenciju i ukrasio je portretima svojih prethodnika i svojim, pogrešno uvrstivši i neke eraklejske u novigradske biskupe. Utemeljio je kanonikat teologa i penitencijara, 1691. godine održao sinodu, a 1717. godine odrekao se biskupije i vratio se u Udine teško bolestan, gdje je umro 1718. godine.⁴⁸

⁴⁵ Vinska brenta iznosila je u Istri 30, 60 litara. Usp. Z. HERKOV, *n. dj.*, str. 38.

⁴⁶ Preizme Dubac susreće se u novigradskoj i porečkoj biskupiji, te je vjerojatno riječ o izbjeglicama ispred Turaka.

⁴⁷ Za ova sela nisu navedene obveze.

⁴⁸ F. BABUDRI, *n. dj.*, str. 123; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 355; *Hierarchia V.*, str. 71. Prezime Gabrieli svuda se ovako piše i jedino *Hierarchia* navodi da se negdje piše i Gabrielli.

Već prve godine biskupovanja netko ga je krivo optužio pred Kongregacijom da kani prenijeti sjedište iz Novigrada u Buje. Slučaj je morao ispitati patrijarh Barbaro,⁴⁹ koji je najprije sam izjavio pod zakletvom da je osobno u nekoliko navrata ranije posjetio Novigrad i uvijek tamo zatekao biskupa Gabriellija kao revnog pastira u obavljanju svih dužnosti. Bujski kanonici Ambrosi, Udersi, Alessandri i Franchetto izjavili su i potpisali u patrijarhovoj prisutnosti da njihov biskup nije nikada ranije posjetio Bujštinu s nakanom da se ondje nastani niti je išta u tom smislu poduzimao u Bujama. Identičnu su izjavu potpisali suci Bonetti i Biorsetta, sindici d'Ambrosi i Mazzucchi, zastupnici Madrucci, d'Alessandri i Radossi. Novigradski podestat Bernardin Premarin izjavio je da, iako su raniji biskupi odlazili stanovati u Buje, sadašnji biskup stalno rezidira u Novigradu. Izjava Stolnog kaptola i nekolicine stalnih stanovnika u čije je ime „neki zloduh“ (diabolico spirito) optužio biskupa zvuči borbeno i uvredljivo za anonimne krive tužitelje koji su oskvrnuli njihov ugled. Oni kategorički tvrde da njihov biskup dijeli s njima zlo i opasnosti, obavlja u katedrali obavezne i neobavezne dužnosti, dijeli pomoć ugroženima, stalno ovdje rezidira, premda je poguban zrak prorijedio ovaj žaljenja dostojan grad, čak je naredio da se u Bujama skine katedra koju je neki pret hodnik bio podignuo tvrdeći da u biskupiji mora postojati samo jedna katedra. Memorandum upućen Kongregaciji Koncila „mrska je i odurna izopačenost činjenica“ njima nezamisliva; odbacuju je kao „ogavnu klevetu“ i mole kardinale da se slučaj ispita i krivac strogo kazni. Izjavu su potpisali kanonici Seletti i Rigo, sudac Jakov Rigo, kamerlengo Petar Rigo i građani Jakov Rigo, Biot, Solcati, Garolfo i Busin.

Biskup Nikola Gabrieli odaslao je u Rim 12 izvještaja ovim redom: 1686. (1), 1687. (2), 1688. (3), 1691 (4), 1693. (5), 1696 (6), 1699 (7), 1702. (8), 1705. (9), 1708. (10), 1711. (11) i 1715. (12). Nije poznato tko je predao 1. i 2. izvještaj; 3. i 4. predao je biskupov brat, opat Valerije; 5–8. predao je kurijalni svećenik Viktor Manzoni, a 9–12. drugi rimski kurijalni svećenik Ivan Vincenti.

Sažetak relacija. Biskupija je malena, ali dobro napučena. Ima 9 malih i siromašnih sela, 3 kaštela i jedno prostrano selo. Po selima žive Slaveni (Schiavi). U nekim se mjestima obredi odvijaju na staroslavenskom (ilirskom), u drugima na latinskom jeziku (I). Granice biskupije ne iznose više od 40 tisuća koraka. Sa sjevera i istoka graniči s koparskom i tršćanskom biskupijom, s juga i zapada s rijekom Nauportom ili Mirnom⁵⁰ i morem. Biskupija ima katedralu, 7 župnih i 5 kuratskih crkava: 3 se nalaze u gradićima bedemom opasanima, 2 u kaštelima i 7 u otvorenim selima. Gradići se zovu Buje (Bullaeae), Oprtalj (Portulae) i Grožnjan (Grisignana); kašteli Momjan (Momian) i Završja (Pedemons); sela sa župnom crkvom Lovrečica (Ss. Laurentius), Brtonigla (Vertenelium) i Šterna (Sterna); sela s kuratskom crkvom Nova vas (Villa nova), Kršete (Casette), Triban (Triban) i Brda (Berda) (2). Skučene su granice biskupije (3), koja grani-

49 Nikakav Barbaro nije bio u to vrijeme patrijarh u Akvileji, već Ivan Delfino, koji je 1667. godine postao kardinalom te je metropolijom i dalje upravljao uz pomoć rođenog brata biskupa Danijela (*Hierarchia IV*, str. 35 i 90). Navodni Jakob Barbaro potpisao je svoju izjavu u Bujama 17. travnja 1685. godine zajedno sa svojim kancelarom Ivanom Consolinom.

50 Rijeka Mirna zvala se nekada Ningon, Nengon, Ningun, Histro, Quietto, a Nauport se zvala luka na samom ušću u more. Usp. bilj. 35.

či s porečkom, koparskom, tršćanskom i morem (7–12). U biskupiji ima 6 kuracija s kuratima i žiteljima, kojih se broj kreće od 150 do 100 i manje (6). Katedralna, kolegijalna, župne i kuratske crkve imaju mnogo područnih crkava i bratovština (7). Biskupija ima stolnu, zbornu, 6 župnih i 6 kuratskih crkava (8). Sve crkve, od katedralne do poljskih, imaju laičke bratovštine koje ih uzdržavaju i upravljaju njihovom imovinom, ali gotovo ni jedna poljska crkva nema nadarbine ni nabožne ostavštine (8–9). Svaka župna i kuratska crkva ima mnogo poljskih crkava, ali bez prihoda i misnih obaveza. Za njih se brinu bratovštine, a u svakoj se misi jedino na dan zaštitnika i posvete i, eventualno, iz privatne pobožnosti (9–10). Osim katedrale postoji jedna zborna, 7 župnih i 4 kuratske crkve (10–12). Župne i kuratske crkve imaju vlastita groblja locirana od pola milje do jednu milju izvan sela oko neke crkvice (9–12) i ograđena zidom i na uobičajen način zatvorena (10–12).

U biskupiji postoji jedini samostančić izvan novigradskih zidina (2, 6, 8–10). Postojao je i onaj sv. Petra na Bujštini, kojim su raspolagali kasinski monasi (2). U biskupiji nema samostana (7–12), nema sjemeništa ni zalagaonice (8, 11–12), nema ni hospitala (11–12).

Kler nema određenog pravila za moljenje časoslova: Jedni se drže rubrika mletačkog patrijarha, drugi onih općih ukoliko su sposobni da ih shvate, ali se obzirom na njihovo znanje može slobodno reći da ga mole svojeglavo ili kako im se pruži prilika. Biskup, sam željan reda i zamoljen da propiše neki red moljenja, smatra najpogodnijim uvođenje metropolitanskog načina, ali odluku prepušta kardinalima Kongregacije (1). Biskupov je glavni zadatak da dijalogizira s klerom glede unapređenja pastoralne brige za povjerenost stado. Svuda u biskupiji svećenici moraju znati govoriti hrvatski, jer je to jezik seljaka (*ubique sacerdotes colere debent linguam illyricam, rusticis enim hoc idioma nationale est*) (2). Kler nije jedinstven u moljenju brevijara: neki se svećenici drže akvilejskih, neki mletačkih, a neki porečkih rubrika. Biskupova je želja da se svuda u biskupiji uvede akvilejski metropolijski kalendar, ali još očekuje savjet Kongregacije. Inače u biskupiji ima dovoljan broj svećenika (3). Broj svećenika u biskupiji je popunjen. Biskup bi želio poboljšati katehizaciju djece u većim centrima imenujući ili potvrđujući sposobnije svećenike, ali je još nemoćan (5). Svećenici katehiziraju jedino u nedjelje, izuzevši jesen. Češće se održavaju susreti klera i raspravlja o ispovjednoj kazuistici. Svuda u biskupiji djeluje samo svjetovni kler te nema nikakvih redovnika ni redovnica (6). Seoski puk nije poučen u vjerskim istinama, malo dolazi u crkvu i na sakramente, a nema ga tko ni poučavati. Siromašne se nadarbine podjeljuju onima koji ih traže, a ne onima koji su sposobniji. Svaka župa ima župnika. Tri su pridržana Svetoj Stolici i biskupu, a u ostalima narod bira ili predlaže kandidate ili po rodbinskoj vezi ili po preporuci, ili za neku protuuslugu ili ih biskup jednostavno potvrdi, budući da zbog kukavnih prihoda nema natjecatelja. Naravno da kod toga najviše trpi duhovno dobro duša, jer dušobrižnici ili ne znaju svoje obveze ili su bezvoljni, ili se bave svačim umjesto pastvom ili često jednostavno napuštaju župu. Tako nepoučeni župljani umiru bez sakramenata, sklapaju se tolike nevaljane i manjkave ženidbe, jer se ne istražuju rodbinske veze, ne mari se za crkvene propise, ne provjeravaju se dokumenti mladenaca, itd. Pored toga u biskupiji i pokrajini vladaju bijeda i nestašica klera, a izvana dolaze svakakvi svećenici koje biskup mora trpjeti da ne liši narod i takvih službenika. Biskup je

otkrio opasnu zloupotrebu seoskog stanovništva. Budući da su u cijeloj pokrajini (Istri) prorijedeni stanovnici, radna se snaga, muška i ženska, traži drugdje, te tako gospodari udome ženske koje i tjelesno iskorištavaju. Biskup je župnicima dao strog nalog da se takve sablazni isprave i da, gdje je moguće, stranke sklope ženidbu. Neki zadaju obećanje, ali ga ne ispune; drugi ne traže oprost od ženidbenih zapreka koje biskup inače teško daje. Biskup predlaže ukinuće prakse dokazivanja slobodnoga stanja stranaka iz drugih biskupija pomoću dvaju svjedoka koji često krivo svjedoče (1).

Nabožne ostavštine ili legati (*legata pia*) zadaju biskupu velike poteškoće, jer su s vremenom nekretnine postale neplodne zbog neobrađivanja i zapuštenosti, dok su misne obveze ostale iste. Biskup je mogao jedino skupiti i proučiti oporuke utemeljitelja te nagovoriti beneficijare da se drže obveza (1). Ima mnogo misnih obveza po župama, ali ih nadarbenici ne izvršavaju zbog pomanjkanja prihoda. Oni ih često prihvaćaju zbog naslova ili nepromišljeno, a kad kasnije ustanove visinu prihoda, zabacuju i prihode i obveze. U biskupiji ima 29 svećenika-nadarbenika, tri svećenika bez beneficija, jedan poddakon i šest klerika nižih redova. Kod popunjavanja beneficija ne gleda se na sposobnost kandidata, već se jednostavno potvrde oni koji ih prihvaćaju (2). Biskup je riješio stanje više legata, a i druge rješava. Barem za župne crkve nastoji potvrditi podobnijega kandidata između onih koje mu zajednice predlože (3). Legati ustanovljeni za vrijeme prethodnika nisu se izvršavali ni tada zbog velikih obveza. Izdaci za obrađivanje nadvisili su često prihode, te su se obveze izvršavale ili djelomično ili prema visini čistih prihoda. Biskup želi u skladu s uputama Kongregacije i pape riješiti preostale legatate (5). Zemlja nekih crkvenih ostavština neplodna je i zapuštena te se naprosto ne isplati obrađivati je, a oskudijevaju u kraju i žitarice (6).

Teško je sve to ispraviti. Biskup može jedino suze roniti. I sama je biskupska menza nesigurna, jer je zemlja zapuštena i neobrađena zbog pomanjkanja radne snage. Tako su biskupova primanja pala na vrijednost od oko sto škuda.⁵¹ Biskupova je menza opterećena još i obvezom od sto misa godišnje za kuću ranije ostavljenu biskupima. Biskupova je želja da se spomenute obveze prebace na kanonike zajedno s trećinom desetine koja se ubire u Bujama (1).

Biskupski se dom naročito dojmio biskupa i uplašio ga, jer je više ličio palači bijede negoli stanovanja (1). Biskupski se dom nalazi između katedrale i mora (2), pa je biskup bio primoran zbog raznih opasnosti napustiti svoj dom kraj katedrale i preseliti se u Buje (6). I raniji su biskupi napustili dom uz katedralu zbog kužna zraka (7). Biskup je zbog nepogodnoga zraka iselio iz biskupske rezidencije u Novigradu i nastanio se u Bujama (11).

U biskupiji nema osobe koja bi poučavala gramatiku, tako korisnu za mladež i vjeru. Biskup je u dogovoru s nekim mještanima imenovao generalnim vikarom Stjepana Cucagna, vrlo naobraženog i uzornog svećenika s obvezom da vodi javnu školu u Bujama, gradiću koji je dobro napučen (1).

Katedrala „sedet in tristitia” zbog prekida bogoslužja, odlaska kanonika i gubitka imovine. Teško je to stanje popraviti. Biskupu ne preostaje drugo nego roniti suze žalova-

51 Vidi bilj. 27.

nja, jer katedrala ne raspolaže ni prebijenom parom. Ranije je gradska uprava pridonosila za njezino uzdržavanje, ali otkako je zarazan zrak razjurio stanovnike, nema više tih prihoda i ona, ruševna i u skrajnjoj bijedi, čezne za obnovom bojeći se rasula. Neki su raniji biskupi pokušali osigurati katedrali neke glavnice. Tako je biskup Manin 1625. godine ostavio glavnicu od 550 ml. dukata, od čega je katedrali godišnje pripadalo 33 dukata kamata uz obvezu odsluženja 30 misa. Ti su prihodi bili vezani za korištenje određenih solana koje je nezasitno more uništilo, a sama je glavnicu za prethodnika pala na 200 dukata i ostala bez kamata i bez obveza. Biskup Tomasini ostavio je 1654. godine drugih 350 dukata s rentom od 21 dukat i s obvezom od 50 misa. Taj se pothvat samo djelomično ostvario. Slična je bila sudbina i drugih većih legata. Biskup je naprosto zastrašen za sudbinu katedrale i njezinih službenika. Narod je poslao glasnika u Veneciju da isposluje novčanu pomoć za popravak ruševne katedrale, za potrebe sakristije i za uzdržavanje klera (1). Katedrala je prilično dolična, posvećena svetim mučenicima Maksimu i Pelagiju, kojih se tijela zajedno s drugim moćima svetaca štiju u posebnoj podzemnoj prostoriji. Predšasnik je krstionicu⁵² prenio u katedralu. Katedrala ima pulpit, orgulje i zvonik, ali bijeda pritišće odasvud. Sve je balavo i pusto; rđa je izjela orgulje, sakristija je bez ukrasa, kor bez svećenika, jer već više godina jedan je jedini svećenik čuva i u njoj vrši bogoslužje. I on sam, strahujući da se ne zarazi, češće izbiva. Biskup je nabavio nove paramente i najugroženija mjesta u katedrali sam dao popraviti, jer je odustao tražiti pomoć od gradske uprave, i same nemoćne da išta pomogne, premda je obvezna da popravlja katedralu i zvonik (2).

Suznih očiju biskup izvještava da su lanjske godine (1687) Turci⁵³ provalili u katedralu i odnijeli sav nakit i dragocjenosti, a gotovo svi su se stanovnici razbježali strahujući od nove barbarske najezde kao i nezdrava zraka. Biskup nije mogao podnositi ovako očajno stanje te se nakon proslave božićnih blagdana sklonio u utvrđeno Buje, odakle dolazi misiti u katedralu u pratnji svećenika i klerika, koji moraju nositi i bogoslužno ruho sa sobom. Biskup je ipak pomoću milostinje vjernika nabavio najnužnije ruho, za bogoslužje u katedrali (3 i 8). Katedrala ima opet tri kanonika, koji jedva nešto dobivaju za življenje (5 i 10). Katedrala u svemu oskudijeva izuzevši misne obveze kojih ima 472 (7). Vode je dva kanonika bez digniteta (6 i 7). Diže se usred razvalina Novigrada, a posvećena je sv. Maksimu i Pelagiju. Njihovi se blagdani slave 29. svibnja odnosno 28. kolovoza, a posveta katedrale 2. prosinca. Katedrala ima 7 ukusno ukrašenih oltara (8, 9–11) i tri bratovštine: Presvetog Tijela, Djevice Marije i svetih zaštitnika Maksima i Pelagija. Prihodi im jedva dotiču za uzdržavanje oltara (9 i 11). Katedrala ima obvezu

52 Stara je krstionica bila osmerokutna građevina posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Oko 1660. godine srušio se krov i krstionica je bila napuštena, ali se ozbiljno mislilo graditi novu. Zato se privremeno postavila neka malena u kor iza glavnoga oltara. S vremenom se odustalo od gradnje nove vanjske krstionice, u 1766. godine izradila se današnja. Usp. L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 217–228.

53 Dana 24. svibnja 1687. godine Turci su iznenadnim prepadom s mora upali u slabo utvrđeni i gotovo nikako branjeni Novigrad. Bio je to prije gusarski negoli ratni pohod. Bilo je mrtvih i ranjenih, a 38 osoba zarobljeno je i odvedeno u Ulcinj. Gusari su pljačkali kuće imućnijih stanovnika, profanirali katedralu i druge crkve, iz kojih su odvukli sve dragocjenosti. Biskup je onih dana bio u Poreču i tako se spasio. Među turskim gusarima bilo je janjičara i poturica, a kolovođa im je bio neki piranski odmetnik. Usp. P. KANDLER, *L'Istria*, VI–56; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 59–63.

od 309 misa koje se samo dijelom izvršavaju zbog prorijeđenih prihoda (9). U katedrali se ne drži homilija, već župnik ima samo nagovore (9).

Katedralni kaptol ima četiri kanonika i jednog đakona. Nekada je pet svećenika resilo ovaj kaptol: dekan, dva kanonika i dva prokanonika. Godine 1632. bila su trojica, tj. dekan i dva kanonika, a kad je 1652. godine umro dekan, s njim je nestao dignitet i nitko ga poslije nije tražio. Kanonikate su ponekad ranije tražili iz Rima klerici bez očevine, da se mogu rediti kao nadarbenici. Predšasnik je i dva redovnika uvrstio u kanonike. Jedan je od njih kao kapitularni vikar dodijelio ispražnjeni kanonikat zbog subratove smrti drugom subratu redovniku, koji je zatim ostao sam u Kaptolu, ali bi i on bio napustio tu čast kad bi bio primoran zatražiti imenovanje od Svete Stolice.⁵⁴ Prihodi spomenutih redovnika-kanonika sastojali su se od dvadesetine žitarica i vina iz područja novigradskog agera, zatim od najma četiri maslinika i milostinje četiriju katedralnih bratovština. No, budući da su stanovnici napustili grad a zemljoradnici zemlju, nema sada prihoda ni za jednoga, te već dvije godine gradska uprava uzdržava ovoga jedinoga (1). Iako je ranije biskupska menza bila siromašna, ipak je uzdržavala dekana i četiri kanonika. Kaptol nema nadarbina, nema arhiđakona ni arhiprezbitera, nema teologa ni penitencijara, već bilo koji svećenik vrši dušobrižništvo. Oskudni prihodi i nezdrav zrak tjeraju svećenike iz grada tako te čak strani klerici preuzimaju službu uz uvjet da mogu biti ređeni, a biskup moli odobrenje i takve prakse. Kaptol je ranije ubirao desetinu svih plodova širom agera te uživao neke maslinike i neke zgrade u gradu. Sada novigradski ager leži neplodan, desetina je neznatna, maslinici su ugušeni trnjem i zgrade ruševne, tako da nijedan svećenik ne može od toga živjeti. Zamrli su i kaptolski legati koje je biskup sudio, povećao desetinu i imenovao dva svećenika koje je Sveta Stolica proglasila kanonicima. Tako je donekle živnulo bogoslužje i dušobrižništvo (2). Kaptol ima tri kanonika koji jedva mogu životariti. Poželjni su novi svećenici, ali ih je nemoguće uzdržavati. Inače je i zrak još nezdrav, stoga i žiteljstvo rijetko (5). Kaptol ima dva kanonika (6) i izmjenično ih biraju Sveta Stolica i biskup (7–8). Ima i jedan beneficij kojim raspolaže biskup (7). Kaptol ima tri kanonika, a nedavno je obitelj Rigo ostavila Kaptolu beneficij za četvrtog svećenika. Kaptol ima i jednog klerika. Biskup Manin bio je ostavio Kaptolu ostavštinu uz obvezu od 80 misa, ali je more oštetilo odnosne nekretnine koje sada donose oko 100 ml. dukata prihoda kao i legat Korace s obvezom od 60 misa. Izgubljena dobra smanjila su prihode i obveze (8). Kaptol ima tri kanonika kojima je nemoguće živjeti od predviđenih prihoda bez drugih izvora. Čak su oni oslobođeni i takse imenovanja susretljivošću Svete Stolice (9). Jedva tri kanonika životare od desetine i nekih ostavština te samo blagdanom pjevaju u koru (10). Kaptol ima tri kanonika i jednog nadarbenika.

Novigrad je sjedište biskupije, a nastao je iz ostataka drevne Emonije. Sada je zapušten i gotovo bez žitelja i doličnih zgrada. Ima jedva 30 obitelji s oko 100 duša, ali većina tih žitelja napušta grad u ljetnim mjesecima zbog smrtonosna zraka (2). U Novigradu živi 170 duša (6); nema više od 90 pričesćenih i 31 nepričesćen stanovnik (7); ima 120

⁵⁴ Biskup donosi vrlo zanimljiv detalj o kanonicima redovnicima, ali se ne može razabrati da li je riječ o augustincima Savinu i Marchesanu, koji su u Novigradu živjeli od 1669. do 1673. godine, ili o franjevcima koje su gradska uprava i podestat bez biskupova znanja doveli iz Italije 1673. godine s ocem Franjom iz Napulja (Francesco da Napoli). Usp. bilj. 7.

odraslih i 45 djece (8); živi 100 odraslih i 56 djece (9); 180 odraslih i 58 djece (10); 145 odraslih i 47 djece (11); 160 odraslih i 60 djece (12). U samom gradu postoje još četiri crkve: 1. sv. Silvestra, ruševna i siromašna; 2. sv. Ivana Krstitelja zadržala je samo naziv; 3. sv. Andrije apostola prilično je uredna i 4. sv. Stjepana, koja je ruševna (2). U gradu postoje još tri siromašne crkve u kojima se misi jedino na dane zaštitnika i posvete (6, 7 i 9). Za tri gradske crkve brinu se njihove bratovštine. Prihodi su im vrlo niski i obveze svedene na dvije mise godišnje (10–12). U gradu je postojao i hospital⁵⁵ koji sada jedva uzdržava zgradu, budući da su mu skromna dobra neobrađena. U gradu nema zalagaonice, ni sjemeništa, ni učitelja. Biskup je doveo sposobnoga učitelja. Nastojat će mu osigurati trajan opstanak i tako donekle nadoknaditi pomanjkanje sjemeništa (2). Grad ima dobro poučene primalje,⁵⁶ ima dom za siromahe, ali nema učitelja, propovjednika, liječnika ni drugih usluga (10).

Kod gradskih vrata postoji hospicij i crkva Majke Božje od puka, ali su ih 1638. godine⁵⁷ napustili dominikanci, te su sada stvarno i zapušteni kao i redom sve ostalo u ovome kraju. Biskup ih je kanio predati franjevcima trećorecima, ali im nije uspio osigurati sredstva ni dobiti povelju za kanonsko ustanovljenje. Ipak biskup osobno uzdržava dva franjevca željan da obnovi drevnu pobožnost (2). Uz gradske bedeme postoji samostan s crkvom Majke Božje, povjeren franjevcu trećorecu koji je potreban onima koji govore hrvatski. Hospicij je pretvoren u dom gdje se hrane siromasi (6). Poglavari su povukli jedinog franjevca iz hospicija B. D. Marije, koji su bili podigli uz gradske zidine dominikanci (7). Isti su hospicij i crkvu preuzeli i sada vode kanonici uz obvezu od 36 misa za dobrotvore (8–10).

Izvan grada nalazi se groblje s crkvom sv. Agate. Ograđeno je trnovim plotom (2). Po ageru ima 11 crkava u jadnom stanju: tri su već porušene, dvije su ruševne, ostale je nemoguće uzdržavati i popravljati, jer su im dobra obrašćena korovom (2). Izvan grada postoje tri crkve u kojima se misi jedino na dan titulara i posvete (6). Po župi ima još sedam crkava u kojima se misi jedino na dan zaštitnika ili posvete ili po želji koga bratima (9). Izvan grada postoje još četiri poljske crkve za koje se brinu bratovštine. Ranije ih je bilo više, ali su pale u zaborav i dobra su im pretvorena u ledinu. Njihova ukupna obveza od 309 misa svedena je na po dvije mise koje godišnje odsluže kanonici (10). Izvan grada još postoje četiri crkve, bijedne i jedva dolične za bogoslužje koje je svedeno na po dvije godišnje mise (11–12).

Buje, jedini gradić sa zbornom crkvom koja je posvećena sv. Servulu, ima sedam kanonika. Nadžupnik, koga bira zajednica, i dva kanonika bave se pastvom. Ostala četiri služe u koru i sudjeluju u pjevanim misama (1). Grad Buje, zbijen u opsegu od oko 1000 koraka, smjestio se na brdu gdje živi 188 obitelji s ukupno 810 duša. Zborna crkva sv. Servula drevne je strukture i dolično usčuvana. Ona ima ukusno izrađeno svetohranište

55 Raniji biskupi ne govore o hospitalu, koji je ipak postojao. Od 1480. godine spominju se kirurzi (cherusico) koji su vodili i ljekarnu i brinuli se za gradski sat. Godine 1550. gradska je uprava uposlila po jednog liječnika i ljekarnika za suzbijanje malarije koja se sve više širila.

56 Jedini biskup koji spominje izučene primalje za koje je vjerojatno bila otvorena neka škola između 1711. i 1715. godine.

57 Vjerojatno je trebalo pisati ili treba čitati 1668. Usp. bilj. 7.

na glavnom oltaru, bogato opremljenu sakristiju, krstionicu, orgulje,⁵⁸ pulpit, odakle se propovijeda jedino u korizmi. Štuju se moći sv. Servula i Klementa uz čestice drugih svetaca. Zvonik je impozantan, ali ga češće oštećuju gromovi. Tri se svećenika brinu za narod. Od pamtivijeka župnik ima čast arhiprezbitera, a ostali svećenici kanonika. Ranijih su godina dodane četiri oficijature ili kapelanije uz obvezu od 100 misa na godinu i sudjelovanje u koru. Prethodnik je dotične podigao na čast kanonikata i za nadarbenike isposlovaio od Kongregacije pravo nošenja almucija, ali su im prihodi vrlo ograničeni i već deset godina dva su kanonikata ispražnjena. Dnevno mole oficij i blagdanom pjevaju misu. Prihodi nisu sređeni ni nadarbine podijeljene, a sve zavisi od nesigurne bijedne četvrtine (quartese) žitarica i vina. U crkvi postoje grobnice mnogobrojnih bratovština i jedanaest obitelji. Ima ih i oko glavnog oltara, što je neukusno, ali se mora trpjeti, zbog pomanjkanja prostora. Groblje je izvan grada okolo crkve sv. Martina. U samom gradu ima sedam drugih crkava, a širom župe drugih 24. Mnoge se ne isplati uzdržavati. Dvije su već porušene, ostale su loše građene, bez temelja, bez poda i bez ukrasa. Neke bi bilo svrsishodnije porušiti negoli popravljati. Jedino je crkva Majke Božje od milosrđa izvan gradskih bedema dolična i bogato opremljena. U njoj se štuje sv. Deodat. Crkva je povjerena jednom svećeniku, ali češće dolaze mišiti i drugi svećenici. Ranije nije postojao popis prava i obveza, te je biskup naredio da se uredno vodi i u sakristiji čuva knjiga skupljene milostinje i odsluženih misa (2). Jedina kolegijalna crkva u Bujama ima šest kanonika koji ne vode punktaturu⁵⁹ i prihodi im jedva dotiču za izvršenje misnih obveza. U gradiću nema učitelja gramatike, ali ga nadomješćuje svećenik koji je ujedno i korizmeni propovjednik. U gradu i širom župe ima mnogo crkava kojima upravljaju laici i u kojima se misi jedino na dan zaštitnika i posvete, izuzevši onu Djevice Marije. Pričešćenih župljana ima jedva 700, nepričešćenih 200. U gradu žive i tri obična svećenika, tj. bez beneficija (6). U Bujama rezidira biskup. Nadžupnika i dva kanonika koji se bave pastvom bira komuna, ostala tri kanonika bira biskup odnosno Kaptol u skladu s voljom utemeljitelja. Broj pričešćenih je 736, nepričešćenih 395, obaveznih misa 406. U gradu žive i tri obična svećenika, tri klerika u višim i dva u nižim redovima. Crkva Majke Božje od milosrđa vrlo je omiljela za pobožnost, jer čuva tijelo sv. Deodata dopremljeno iz Rima (7). Zaštitnik sv. Servul slavi se 24. svibnja. Biskup dodjeljuje dva beneficija kanoniku koji obavlja službu učitelja. U gradu žive još četiri obična svećenika, dva klerika u višim i dva u nižim redovima. Pričešćenih stanovnika ima 753, nepričešćenih 340, obaveznih misa 406. Hospital bez prihoda pruža gostoprimstvo prolaznicima i bolesnicima. Često se slijevaju ovamo k crkvi Gospe od milosrđa pobožni hodočasnici iz cijele pokrajine. Svećenička služba u ovoj crkvi vezana je uz obvezu od 50 misa (8). Bujska zborna crkva ima osam oltara, mnoge relikvije, orgulje, pulpit, šest kanonika zajedno s nadžupnikom. Tri su kanonikata osnovale neke obitelji. Kanonik-učitelj oslobođen je kora u radne dane. U gradu žive i četiri obična svećenika, dva klerika, 561 pričešćen župljanin i 257 djece. Kanonike dušobrižnike tereti godišnja obveza od 406 misa. Hospital je namijenjen za smještaj stranaca i bolesnika. U samim Bujama ima još šest crkava bez beneficija. Svaka crkva ima po je-

58 Biskup spominje ranije orgulje koje su postojale u staroj zornoj crkvi. Usp. G. RADOLE, *n. dj.*, str. 77.

59 Punktatura ili punktacija jest evidencija sudjelovanja kanonika u korskoj službi.

dan oltar, osim one Bl. Djevice Marije, koja ima tri oltara i tijelo bl. Deodata. Istoimena bratovština bira i stipendira svećenika koji obavlja bogoslužje (9–10). Buje imaju odraslih žitelja 561, djece 257, još četiri obična svećenika i dva klerika. Laičke bratovštine vezane su uz istoimene oltare, ali samo ona Presvetog Tijela i Imena Isusova imaju neke oproste i povlastice. Jedan je oltar povlašten za pokojne na sedam godina. U gradu žive i djeluju liječnik i sposobne babice (10). Kolegijalna je crkva bogata klerom, narodom i crkvenim inventarom. Njezin se blagdan posvete slavi u nedjelju po Uzašašću. Kanonika ima sedam, pastvom se bave nadžupnik i dva kanonika drevnijeg ustanovljenja. Grad ima hospital za bolesne, primalje, liječnika i učitelja, još dva obična svećenika i tri klerika. Ostalih gradskih crkava ima šest i sve su uredne, a od 27 poljskih 20 ih je prikladnih za bogoslužje. Odraslih župljana ima 670, djece 246, a misne su obaveze svedene na 77 (11–12). Uz sedam kanonika u Bujama žive još tri svećenika i četiri klerika kojima treba pribrojiti i sve one koji dolaze ovamo na školovanje i u blagdane uzveličavaju crkveno bogoslužje. Pričešćenih stanovnika ima 690, nepričešćenih 246 (12). Na Bujštini je ranije postojao samostan sv. Petra kojim su raspolagali kasinski monasi (2).

Kuratska crkva sv. Jurja u Tribanu⁶⁰ podružna je Buja. U selu žive 64 obitelji s ukupno 352 stanovnika za koje se brine svećenik-kurat. Crkva je prilično ukusno i dovoljno opremljena. Biskup smatra nedoličnim kip Majke Božje s nogama golim do koljena. Triban ima i jednu poljsku crkvu ukusno opremljenu (2). Triban ima 35 misnih obveza (8). Crkva u Tribanu ima tri oltara i nekoliko legata, 205 odraslih žitelja i 80 djece (9–10). Tribanska je crkva neposvećena, a njezin kurat koga bira i uzdržava zajednica brine se za 203 odrasla i 80 djece uz godišnju obvezu od 16 misa (11–12). Neznatni su prihodi tribanske crkve. Ona ima najnužniji inventar za službu Božju. Obdarena je potpunim oprostom koji se može steći na dan titulara (12).

Druga bujska kuratska i podružna crkva posvećena svetim apostolima Petru i Pavlu u selu Karšete mala je i siromašna s najnužnijim za bogoslužje, ali su joj potrebni neki popravci. U selu živi 13 obitelji s ukupno 70 stanovnika (2), a kuratove obveze iznose 22 mise (8). Karšete imaju 70 odraslih i 20 djece, a kurat godišnju obvezu od 40 misa (9–10). U Karšetama živi 35 odraslih i 11 djece. Kuratove su obveze reducirane na devet misa. Postoji i laička bratovština sv. Jurja, a svećenika bira i uzdržava zajednica (11–12).

Gradić Grožnjan ima 123 obitelji i ukupno 629 žitelja. Župna je crkva posvećena svetim mučenicima Vidu i Modestu. Svod je crkve ukrašen, pod složen od kamenih tesa-
nih ploča, ima tabernakul, krstionicu, orgulje,⁶¹ pulpit, novosagrađeni zvonik, bogato opremljenu sakristiju, razne relikvije, mnogobrojne grobnice ugrađene u pod i groblje izvan gradića. Crkva ima skučen kor, nedovoljan broj ispovjedaonica i dotrajalo sveto-hranište koje treba zamjeniti i zvonik obvezno zatvarati. Ima tri svećenika koji se uzdržavaju od zajedničke četvrtine crkvene desetine (quartese), župnika i dva kapelana koje

60 Triban i Karšete, odijeljene od Buja, postale su samostalne kuracije 1553. godine odlukom modruškog biskupa Lovre de Gherardi (Orsati) u svojstvu vikara novigradske biskupije. Usp. *Hierarchia III*, str. 247; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 78 i 351.

61 Bile su to prve grožnjanske orgulje (RADOLE, 86).

godišnje bira zajednica, a potvrđuje ih biskup. U samom naselju postoje još dvije crkve koje oskudijevaju crkvenim ruhom, a širom teritorija drugih osam koje su lišene gotovo svega inventara (2). Grožnjanska župa ima 370 pričešćenih i 70 nepričešćenih stanovnika. Ona ima i sedam drugih crkava: jednu u gradu i šest izvan grada, a dotične bratovštine upravljaju svima osim jedne s beneficijem za koju se brine župnik (6). Zajednica bira župnika i jednog kapelana a biskup drugoga. U župi živi i jedan svećenik bez beneficija, dva đakona i jedan klerik. Odraslih žitelja ima 490, djece 279 i 105 obveznih godišnjih misa (7). U Grožnjanu žive i četiri obična svećenika, jedan klerik u višim i dva u nižim redovima. Broj odraslih stanovnika iznosi 473, djece 210 i misnih obaveza 315 (8). Grožnjanska župna crkva ima pet oltara. Župnika i dva kapelana bira zajednica, a trećega kapelana bira biskup. U župi žive još tri svećenika i dva klerika, 501 pričešćen i 219 nepričešćenih žitelja, dok broj misnih obaveza iznosi 315 uključivši i one župnikove mansionarije (9–10). Župna crkva u grožnjanskom kaštelu slavi dan posvete u nedjelju poslije blagdana svetih zaštitnika i mučenika Vida i Modesta. Crkva je bogata inventarom i приходima kojima upravljaju predstavnici gradske uprave. Župnik i dva kapelana uživaju prihode desetinske četvrtine svih žitarica i vina svoga područja. U župi postoje ove bratovštine s oprostima: Svete krunice i Presvetog Tijela Kristova. U gradu žive još dva obična svećenika i jedan klerik. Odraslih župljana ima 395 a djece 230. Obveznih misa ima 30, ne računajući one iz raznih ostavština koje terete župnika i kapelane svakoga po 12 mjesečnih misa. U kaštelu postoje još dvije crkve, a na području župe druge četiri u kojima se u služenju misa redaju župnik i kapelani. Župa ima izučene babice, no nema propovjednika, liječnika ni učitelja (11–12). U Grožnjanu žive 394 pričešćena žitelja i 230 djece (12).

Grožnjanskoj župi pripada podružna crkva sv. Jurja u Novoj vasi. Selo ima 15 obitelji s ukupno 89 duša. Crkva je uredna i posjeduje sve nužno za bogoslužje. Ima i novo svetohranište. Trebalo je jedino popraviti krstionicu i nabaviti liturgijske knjige. Kurata bira i uzdržava narod. Na području Nove vasi postoje i tri druge crkve: jedna je dolična, dvije ruševne, neupotrebljive i oskudne u svemu, te ih je biskup suspendirao za bogoslužje dokle god se ne poprave. Za spomenute se crkve prema predaji brinula drevna Emonija (2). Od župne se crkve zbog udaljenosti odijelila crkva sv. Jurja u Novoj vasi. Njezin se dušobrižnik brine za 190 odraslih i 73 djece uz 18 obveznih godišnjih misa (8). Župna crkva (sic!) u Novoj vasi ima tri oltara. Župnik se često mijenja zbog nezdrava zraka. Odraslih župljana ima 130, djece 30 a misnih obaveza 70 (9–10). Novovaska župna crkva ima tri oltara i skromnu imovinu, ali je bez nadarbine i bez oprosta. Odraslih žitelja ima 126, djece 31 i 70 obveznih misa. U granicama župe postoje još tri gotovo porušene crkve (11–12).

Utvrđeni gradić Oprtalj ugnijezdio se na tjemenu brijega opsega oko 1000 koraka sa svojih 127 obitelji, ukupno 1063 duše. Župna je crkva odlična i ukrašena svodom, ali je preuska za potrebe puka. Sjedište za potestata smješteno u samom svetištu najviše smeta bogoslužju, a drugdje bi u lađi još više zakrčilo ionako skučen prostor, za narod. Crkva je inače u svemu bogato opremljena, posjeduje orgulje⁶² i stalak odakle se propovjeda u korizmi, jedino bi trebalo obnoviti jedan dotrajali oltar. Crkva ima zvonik i

62 O tim orguljama govori i biskup Tomasini (RADOLE, 70).

dva groblja uz vlastite crkve. Zajednica bira župnika i kapelane koji se uzdržavaju od desetinske četvrtine.

U gradu su još dvije crkve podignute uz župnu, u koju su premješteni njihovi oltari, a širom župe ima ih 10 i sve su vrlo siromašne i gotovo zapuštene, te kad u njima treba misiti, sav se pribor mora nositi iz župne crkve. U dvjema treba obnoviti slike, u ostalima zidove, krovove i drugo (2). Jedan kapelan poučava gramatiku. U župi žive još dva obična svećenika, jedan đakon i jedan klerik. Svih pričešćenih ima 530 a nepričešćenih 140. U gradu postoji još jedna a izvan grada šest crkava bez beneficija. U njima se misi jednom mjesečno za dobročinitelje i za članove bratovština (6). Župna crkva, posvećena sv. Jurju, obogaćena je raznim relikvijama. Uz župnika i dva kapelana u gradu žive i tri svećenika bez beneficija i dva klerika. Odraslih župljana ima 527, djece 259, misnih obveza 162 (7–8). Oprtalj ima i učitelja. U župnoj se crkvi propovijeda jedino u korizmi. Odraslih je župljana 535, djece 237, misnih obveza 360 (8). Župna crkva ima pet oltara, orgulje i propovjedaonicu, odakle nastupa korizmeni propovjednik tri puta tjedno. Župnik i dva kapelana vode pastvu, ali postoje još tri svećenika, dva klerika i jedan učitelj gramatike (9–12). Odraslih župljana ima 615, neodraslih 290, misnih obveza 362 (9–10). Malobrojne relikvije u župnoj crkvi pismeno su autenticirane. Bratovštine Presvetog Tijela i Svete krunice obdarene su oprostima, a sama crkva potpunim oprostom na dan titulara, izuzevši privilegirani oltar za pokojne. U župi živi 615 odraslih i 280 djece, dok je zbroj obveznih misa 362 (11–12).

Kaštel Završje zgusnut je u prostoru od oko 300 koraka opsega. Ima 80 obitelji i ukupno 339 duša. Ima skućenu crkvu posvećenu Majci Božjoj. Crkveni je inventar uredan i bogat, ali jedan oltar vapije za restauriranjem a prozori za staklima. Biskup kao patron bira župnika i kapelana, koji se uzdržavaju od četvrtine svih žitarica i vina. Prije sto godina biskup je Darmini osigurao prihode za drugog kapelana osnivanjem mansionarije od dobara utrnutog hospitala, koji je ranije djelovao u kaštelu. U samom kaštelu nema druge crkve, dok ih po župi samotuje osam obraštenih dračom. Biskup je naložio da se spasi ono što je moguće spasiti i da se zaključaju vrata (2). U Završju fali drugi kapelan koji se treba brinuti za jedan oltar u župnoj crkvi i sudjelovati u bogoslužju. U župi ima pet drugih crkava u kojima se misi jedino na dan posvete i zaštitnika. U župi živi 250 pričešćenih i 60 nepričešćenih stanovnika i još jedan obični svećenik. Propovijeda samo župnik (6). Župna je crkva posvećena sv. Filipu i Jakovu, apostolima (sic!). Posjeduje i neke relikvije. Župnik i kapelan bave se pastvom te moraju odslužiti godišnje 130 misa, dok je nadarbenik obvezan da služi tri mise tjedno i sudjeluje u bogoslužju. Zajednica osporava biskupu pravo izbora župnika i kapelana, međutim, pret hodnici su od pamtvijeka uživali to pravo. U župi živi 270 pričešćenih i 196 nepričešćenih stanovnika (7–8). Svećenika nadarbenika bira zajednica, dok svjetovni gospodari kaštela svojataju pravo izbora župnika i kapelana te ometaju tako biskupov patronat. U župi ima 276 odraslih, 183 djece i 230 obveznih ostavinskih misa (8–9). Župna je crkva obilno snabdjevena prihodima i inventarom. Ima četiri oltara. Biskup muku muči za očuvanje patronata nad župom, čemu se stalno odupiru gospodari kaštela. U župi žive župnik, kapelan, nadarbenik i jedan svećenik bez beneficija. Odraslih stanovnika ima 290, djece 120, a broj vezanih misa iznosi 230 (9–10). Župa broji 295 odraslih, 120 djece i 230 obveznih misa. Župnik i kapelan primaju desetinsku četvrtinu žitarica

i vina. Jedina bratovština obdarena oprostima jest ona Presvetog Tijela Isusova (11–12). Selo Kostanjica, nekadašnja kapelanija Grožnjana (sic!), sada svojata pravo naziva župom. Crkva, posvećena apostolima sv. Petru i Pavlu, prilično je velika i opremljena za bogoslužje. Ima i tri poljske crkve, ali su im oltari siromašni. U župi žive 52 obitelji ili ukupno 164 duše (2). Kostanjica s crkvom sv. Petra (sic!) podložna je župi Završje. Kurata bira narod koji se sastoji od 120 pričešćenih i 27 djece. Kuratove misne obveze iznose 18 misa (8). Kostanjica ima crkvu sv. Petra apostola s tri oltara. Nekada je bila podružnica Završja, a sada je samostalna kuracija s kuratom koga bira narod i obdaruje ga pristojnim prihodima. Odraslih žitelja ima 200, djece 50, dok su misne obveze podignute na 60 (9). Kostanjica ima crkvu sv. Jakova, apostola (sic!) s tri oltara. Nekadašnja kapelanija Završja sada je u svemu odijeljena i samostalna te ima 200 odraslih žitelja, 50 djece i 60 misnih obveza (10). Kostanjica ima 200 odraslih, 60 djece i 60 misnih obveza, ali nema bratovštine ni oprosta (11–12).

Selo Brtonigla ima 87 obitelji s ukupno 328 duša. Župna crkva sv. Zenona ubraja se među ljepše u ovom kraju. Bogato je opremljena, ima orgulje⁶³ i zvonik, čuva relikvije sv. Benigna, mučenika a župnik slavi njegov oficij. Župnik i dva kapelana pastoriziraju žiteljstvo. Jedan kapelan uživa mansionariju Svih svetih, koja je pod jurisdikcijom biskupa. U samom naselju podignute su još tri crkve bez inventara, ali ipak prilično dolične, dok druge tri postoje u granicama župe: jedna ima doličan oltar, druga, iako je dobro građena, u svemu oskudijeva, a oko treće prostire se groblje čiji ogradni zid treba popraviti a ulazu osigurati vrata (2). Župa Brtonigla ima župnika i kapelana, jednog običnog svećenika i jednog đakona. Ima pet poljskih crkava kojima upravljaju i za bogoslužje se brinu laici. Ima 200 odraslih i 50 djece. Jedan je beneficij pod biskupovim patronatom (6). Crkva sv. Zenona čuva razne relikvije. Zajednica bira župnika, župnik kapelana svake godine. Odraslih župljana ima 275, djece 195, misnih obveza 95. Izvan župe postoji jedan beneficij pod patronatom biskupa. Vodi ga jedan svećenik (7). Crkva sv. Zenona ima dva beneficija: prvi je povjeren župniku, drugim raspolaže biskup. Odraslih župljana ima 279, djece 173, vezanih misa 95 (8). Narod se brine za župnu crkvu. Ona ima pet oltara i razne svete moći. Narod bira župnika i jednog kapelana, dok biskup imenuje drugog kapelana. Odraslih župljana ima 290, djece 96, ostavinskih misa 105 (9–10). Narod bira župnika, župnik kapelana svake godine. Oni zajedno uživaju jedan beneficij, dok drugim raspolaže biskup. U župi žive i tri obična svećenika (10). Župnik i kapelan posjeduju i po jedan beneficij s osobnim obvezama od 12 misa, a trećim beneficijem raspolaže biskup. Potpunim su oprostom obdarene bratovštine Imena Isusova i Uzvišenja Svetoga Križa. Ujedno je ova druga pridružena istoimenoj nadbratovštini u Rimu. U župi žive i tri obična svećenika. Odraslih je žitelja 287, djece 91 i vezanih misa 105 (11–12). Razne relikvije u župnoj crkvi pismeno su autenticirane. Župnik i kapelan obvezni su misiti u crkvi Svih svetih po 12. misa (12).

Selo Lovrečica je župa na području biskupove gospoštije.⁶⁴ Ima 31 obitelj s ukupno 127 duša. Župna crkva sv. Lovre, mučenika, neznatnog je oblika, u svemu siromašna

63 Ove su orgulje bile odstupljene 1897. godine crkvi sv. Blaža u Padni (Padena) u koparskoj biskupiji (RADOLE, 36 i 91).

64 Vidi bilj. 17.

i svega potrebna. Kuratova je služba otežana time što su obitelji i međusobno i od crkve udaljene. Crkva je zanemarena. Gotovo je nemoguće katehizirati djecu i odraslima dijeliti vazmene sakramente. Biskup se zalaže da se to stanje ispravi i kuratu je naredio da se u sakristiji čuvaju tri župne knjige i knjiga svih župnih obveza (2). Župa Lovrečica pripada biskupskoj menzi, ali župnog vikara bira narod. Odraslih župljana ima 80, djece 27, a misnih obveza 35 (8). Župna crkva ima tri oltara i prilično prihoda, a župa 115 odraslih stanovnika, 36 djece i 35 misnih obveza (9–10). Crkva sv. Lovre uredna je, ima tri oltara, ali nema bratovština ni oprosta izuzevši jedan privilegirani oltar za pokojne. Narod bira i stipendira kurata koji se brine za 105 odraslih i 27 neodraslih podanika (11–12).

Šterna je uistinu prostrana seoska župa. Zbroj udaljenosti svih sela je oko 16 milja. Oko župne crkve živi 26 obitelji sa 169 stanovnika. Dvije milje dalje je selo Čepić s 13 obitelji odnosno 78 duša; 4 milje odavle je Gradina s 30 obitelji ili 178 žitelja; 2 milje dalje je Topolovac s 15 obitelji koje zajedno imaju 107 stanovnika; udaljenost do Kućibrega (Cupazbrech), sela s 10 obitelji ili 76 osoba, je 4 milje; 2 milje naprijed je Kuberton s 15 obitelji ili 90 duša. Sva su ova sela ovisna o župnoj crkvi sv. Mihovila arkandela u Šterni. Jedino se u ovoj crkvi dijele sakramenti, iako je manja i nepogodnija od onih po drugim selima župe. Često je nečedno i pogibeljno nositi popudbinu u tako udaljena sela ili odanle nejaku djecu na krštenje u župnu crkvu. Svi župljani ne mogu ni stajati u župnoj crkvi, koja ipak ne oskudijeva potrebnim inventarom za bogoslužje. Dva se svećenika brinu za prostranu župu. Žive od desetinske četvrtine. Jedan obavlja službu u župnoj crkvi, drugi izmjenično po ostalim selima. Biskup je dao upute za doličnije i sigurnije uređenje krstionice i oltara i za točan popis ostavština, misnih obveza i drugih službi i naredio da se ta knjiga savjesno čuva u sakristiji. Župna crkva u Šterni ima još jednu crkvicu oko koje je smješteno groblje. Selo Čepić ima dvije prilično uredne crkve. Gradina ima crkvu Svetoga Križa. Crkva je siromašna, ali posjeduje potrebne rekvizite za bogoslužje. Narod Gradine potužio se biskupu da svećenici naplaćuju dijeljenje sakramenata. Biskup je, međutim, ustanovio da u selu postoji stari običaj da kad god svećenik nosi popudbinu nekom bolesniku, misi za njega i za ukućane i da za tu misu uzima stipendij. U seoskoj se crkvi ne može čuvati Presveto zbog siromaštva, iako je selo udaljeno od župne crkve više od šest milja, ali biskup ne može ukinuti spomenuti običaj pobožnosti. Topolovac ima dvije male i skromne crkve kojima je misni pribor zajednički. Kućibreg ima crkvu sv. Justine, urednu i opremljenu za bogoslužje. Kuberton ima dvije veće i uredne crkve, jedino im podove treba popraviti. Slika sv. Margarete bila je ranijih godina obnovljena i neukusno ukrašena te je biskup naredio da se ona dolično obnovi (2). Šterna ima župnika i kapelana, jednog običnog svećenika i jednog đakona. Župljani su raštrkani po selima na daleko i teško ih je skupiti, još teže poučavati (6). Narod bira župnika, a župnik kapelana. Pričešćenih župljana ima 527, nepričešćenih 349, misnih obveza 160 (7). Župnika Šterne bira biskup⁶⁵, a kapelana žup-

65 Župa Šterna bila je od najstarijih vremena feud novigradskih biskupa. Vjerojatno je još ranije taj kraj pripadao carskom pa državnom ili zajedničkom dobru, kamo je vojvoda Ivan bio naselio Slavene. Godine 1102. Šterna, Momjan i neka druga naselja prešla su u vlasništvo akvilejskog patrijarha. Ulrika. Darovnicu je potvrdio papa Inocent II. 1132. godine. Daskora je novigradski biskup postao feudalni gospodar Šterne, ali su je kasnije neki biskupi po selima dali u zakup: Ku-

nik svake godine. U župi ima 546 odraslih, 315 djece i 160 vezanih misa (8). Narod mora pješačiti 3–4 milje do župne crkve, što je naročito teško djeci kad dolaze na vjeronauk, roditeljima kad donose mališane na krštenje i svećenicima kad nose popudbinu bolesnicima. Crkva je dovoljno velika za potrebe naroda. Biskup bira župnika, a ovaj kapelana svake godine (9–12). Odraslih župljana ima 596, djece 210, misnih obveza 160 (9). U župi ima 546 odraslih, 210 djece i 160 vezanih misa (10). Župna crkva ima povlaštenu oltar za pokojne i potpuni oprost na dan titulara. Odraslih župljana ima 552, djece 205, misa vezanih 160. U župi živi i dovoljan broj babica (11–12). Župna crkva ima neznatne prihode i oskudan namještaj (12).

Kaštel Momjan⁶⁶ ugnijezdio se na vršku litice, gdje živi gospodin plemić. Ispod kaštela živi... obitelji s ukupno... duša.⁶⁷ Župna crkva sv. Martina ukusno je građena i dobro opremljena za službu Božju, jedino joj je kor skučen i neudoban. Na jednom je oltaru pohranjeno tijelo sv. Rufa (sic!), mučenika. Župom upravljaju tri svećenika: župnik, koga kao patron bira mletački dužd, i dva kapelana, koje bira narod. U župi postoje i dvije mansionarije pod patronatom Dvojice iz Kaštela (Duorum Castri)⁶⁸ U podgrađu postoje još dvije crkve: jedna je posvećena sv. Petru apostolu i prilično je uredna, ali bez potrebnog inventara za obavljanje službe Božje; druga, posvećena sv. Roku, siromašna je i gotovo bez ičega. Izvan naselja postoje još tri poljske crkve koje se rijetko posjećuju i zato propadaju (2). Momjan ima tri svećenika, ali nema korizmenog propovjednika ni učitelja. Odraslih župljana ima 270, djece 60 (6). Župna crkva posjeduje mnoge relikvije između kojih se ističe tijelo sv. Maura (sic!). Župnik bira svake godine dva kapelana. Dvije mansionarije svojim siromašnim prihodima ne mogu uzdržavati vlastite nadarbenike, stoga su povjerene župniku i jednom kapelanu. Odraslih župljana ima 317, djece 196, vezanih misa 127 (7). Plebanat Momjan čuva u župnoj crkvi tijelo sv. Rufa mučenika i razne druge svete moći. Odraslih žitelja ima 307, djece 180 i misnih obveza 145 (8). Momjanska crkva pod patronatom mletačkog dužda posjeduje tijelo sv. Mavra i druge svetačke moći te pet oltara, za koje se brinu njihove bratovštine ili neke obitelji. Župa ima jednog đakona, 315 odraslih žitelja i 160 djece te 145 vezanih

---

berton i Topolovac (1535), desetine Šterne raznim plemićima, Gradinu (1643), Kućibreg i Čepić (1465). Usp. Nada KLAIČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, str. 463; L. PARENTIN, *n. dj.*, str. 82. 66. Momjan je 1102. pripao akvilejskom patrijarhu. Darovnicu je potvrdio papa Inocent II. 1132. godine, ali je njegova sudbina doskora krenula sasvim drugim tokom i prešla u posjed devinskih grofova kao patrijarhovitih vazala. Oni su vazalstvo pretvorili u gospodstvo, te se pokazali kao okrutni gospodari Momjana. Početkom 16. stoljeća Momjanom su zagospodarili Mlečani i feud dali pod zakup nekim plemićima, ali je dužd sebi zadržao pravo patronata kod izbora župnika. Usp. P. PASCHINI, *n. dj.*, str. 244 i dalje: *Ladonja*, list istarskih župa, III/9, Pazin 1983, str. 6–7; gornja bilj.65.

67 U tekstu relacije nisu navedeni brojčani podaci.

68 „Patronatus Duorum Castri” prema mišljenju današnjeg momjanskog župnika Antuna Prodana treba prevesti „patronat dvojice iz Kaštela”, a ne „patronat Dvigrada”, strateškog uporišta u Limskoj drazi i sjedište zborne crkve sv. Sofije do 16. stoljeća. To su patronatsko pravo uživala dvojica iz plemićke obitelji Rota, koji su tada bili feudalni gospodari Momjana. Raniji biskup Bruti spominje jednu momjansku mansionariju zvanu Zan Paolo Ratta (sic!). Biskup Gabrieli poistovjećuje sv. Maura sa sv. Rufom. Danas postoji zaselak Sveti Mauro s crkvom posvećenom Gospi od zdravlja, a u župi se štuje sv. Rufo, mučenik. Prema pisanju Naldinija svečevo je tijelo zbog veće sigurnosti od svetogrдне krađe iz nezaštićenog Lopara, sela župe Truške u koparskoj biskupiji, bilo sakriveno u crkvi sv. Nikole na Momjanštini (Prema pismu župnika Antuna Prodana).

misa (9–10). Odraslih Momjanaca ima 322, djece 154 i misnih obveza 145. Župna je crkva obdarena potpunom indulgencijom na dan sv. Antuna, a drugim su oprostima obdarene bratovštine Presvetog Tijela i Svetoga ružara (11–12).

Na području momjanske župe postoje ova sela: Sorbar, Merišće, Oskoruš i Brda.⁶⁹ Crkva sv. Petra apostola u Sorbaru posjeduje najnužnije za bogoslužje. U tom selu živi sedam obitelji s ukupno 43 stanovnika. Merišće ima prostranu, ali zapuštenu crkvu sv. Ivana Krstitelja. Ona posjeduje crkveno ruho sašiveno iz rustičnog platna. U samom selu živi pet obitelji ili ukupno 27 duša. Oskoruš ima crkvu posvećenu mučeniku sv. Jurju. Crkva posjeduje pristojan inventar, jedino joj je oltar bijedan i vapije za novim. Ova se crkva brine i za oltare jedne druge poljske crkve. Spomenuta sela posjeduju i vlastita groblja, ali se sakramenti dijele isključivo u župnoj crkvi koja je od njih udaljena oko 1000 koraka.

Od momjanske se župe odijelila kuratska crkva svetih apostola Filipa i Jakova u selu zvanom Brda.⁷⁰ Crkva je prilično dobro opremljena za službu Božju, a na svom području ima i jednu poljsku crkvu koja ima tri oltara od kojih se dva moraju rušiti (2). Brda, samostalna kuracija sv. Jakova apostola, ima 90 odraslih žitelja i 25 djece te 27 vezanih misa (8). Kuratska crkva sv. Jakova apostola ima dva oltara i gotovo je bez prihoda kao i selo bez puka. Narod bira kurata koji se brine za 60 odraslih i 15 djece uz godišnju obvezu od 30 misa (9–10). Brda s kuratskom crkvom sv. Jakova gotovo su bez prihoda i bez žitelja. Nemaju bratovštine ni oprosta (11–12).

Kuracije Kostanjica, Brda, Triban, Nova vas, Lovrečica i Karšete imaju zajedno 697 pričješćenih i 401 nepričješćenog stanovnika (7).

Treća, četvrta i peta relacija vrlo su kratke: u trećoj biskup izvještava da je obavio kanonski pohod svih župa, da narod sve brojnije dolazi na bogoslužje i da se u međuvremenu više crkava restauriralo: u četvrtoj jednostavno javlja Kongregaciji da je održao dijecezansku sinodu; u petoj tumači plan obnove biskupije putem redovite vizitacije župa i provedbe sinodalnih dekreta s obzirom na poboljšanje bogoslužja i ćudoređa te restauriranja mnogobrojnih crkava.

Biskup Gabrieli opisao je 24. svibnja 1689. godine posebnim dopisom Kongregaciji žalosno stanje Novigrada nakon provale Turaka,⁷¹ kad je grad ostao gotovo bez stanovnika, a katedrala bez pokretnog inventara, tako da mu na Duhove nije bilo moguće pontificirati, nego se vratiti u Buje, gdje je život sigurniji. Novigradani, da izmaknu eventualnoj turskoj grabežljivosti, napustili su grad te je ondje ostalo tek nekoliko siromašnih ribara. Tako je i samo stanovanje u Novigradu postalo još pogibeljnije. Kongregacija je prigodom posjeta „ad limina” 1688. godine biskupu dozvolila da rezidira u Bujama pet godina, ali je papa taj rok snizio na tri godine.

---

69 Oskoruš i Sorbar bili su biskupovi feudi: Sorbar su 1465. zakupili Lugnani, zatim Sabini, a Oskoruš 1585. godine Lugnani (PARENTIN, 82).

70 Brda su postala samostalna kuracija 1578. godine (KANDLER).

71 Vidi bilj. 53.

RIASSUNTO

Cittanova d'Istria, sorta sui ruderi di un'Emonia romana e vescovile secondo l'opinione di una parte di studiosi oppure ricostruita qui l'Emonia panonica o savina, distrutta dalle invasioni barbariche secondo l'opinione di altri studiosi. Anche gli odierni studiosi sono divisi in due opposte tendenze: la prima, più verosimile, dimostra e difende l'esistenza di due Emonie romane e indipendenti l'una dall'altra; la seconda vorrebbe ad ogni costo dimostrare l'esistenza di un'unica ed esclusiva Emona o Emonia sul sito dell'attuale Ljubljana e, distrutta questa dai barbari, i sopravvissuti si rifugiarono nell'odierna località dandole nome e sede vescovile.

Le relazioni ad limina dei vescovi di Cittanova che ressero la diocesi dal 1582 al 1831 e precisamente: Antonio Saraceno, Francesco Manin, Eusebio Caimo, Giacomo Tom(m)asini, Giorgio Darmini, Giacomo Bruti, Nicolò Gabriel(l)i, Daniele Sansoni, Vittorio Mazzocca, Gaspare Negri, Marino Bozzatini, Stefano Leoni, Giandomenico Stratico, Antonio Lucovich e Teodoro Loredano Balbi trattano di molti e vari fatti storici, religiosi, morali, economici, politici, anagrafici, amministrativi, ecc; riferiscono fatti e notizie sapute, scoperte e trattate durante e dopo le visite pastorali alle singole parrocchie i durante i sinodi diocesani. Queste relazioni sono un vero mosaico di notizie e informazioni utili agli studiosi di varie discipline.

La diocesi di Cittanova era tutta inclusa nell'Istria veneta, perciò i suoi vescovi non hanno subito le pene e i travagli dei vescovi di altre diocesi istriane divise dal confine statale austro-veneto in due parti.

I primi vescovi descrivono lo stato miserabile sia materiale sia morale e spirituale del popolo decimato dalla miseria, dalla peste, dalla malaria, dalle guerre e dalle incursioni. Altri descrivono la difficile convivenza ed assimilazione dei nuovi immigrati dalmati, montenegrini, albanesi e greci con gli aborigeni. La maggioranza parla di bilinguismo — latino e veteroslavo — nella liturgia descrivendo l'allarmante penuria di libri liturgici stampati, specialmente glagolitici, di manuali per il clero e di catechismi specialmente in lingua croata per la gioventù. Alcuni vescovi informano la congregazione sulle contromisure adottate per estirpare qualche eresia e le molte superstizioni che dovunque pullulavano specialmente dopo le importazioni di nuovi abitanti favorite dalle autorità venete. Altri ancora riferiscono sui risultati ottenuti circa l'insegnamento, l'istruzione e l'educazione dei chierici e la cultura del clero, circa la catechizzazione dei giovani e la predicazione agli adulti. Alcuni vescovi e specialmente gli ultimi si lamentano dell'ingerenza dell'apparato statale negli affari ecclesiastici, particolarmente patrimoniali, interdicensi al clero il governo dei beni delle chiese e delle congregazioni. Teodoro Balbi, ultimo vescovo della piccola e secolare diocesi, ha sopravvissuto la Sere-nissima come pure Napoleone e l'occupazione francese.

Le relazioni dei vescovi di Cittanova si conservano nell'Archivio Sagreto Vaticano e sono le fonti principali e quasi uniche per la storia della diocesi. Infatti l'archivio diocesano è andato disperso dopo la soppressione della diocesi e quanto è stato salvato adesso si conserva nell'Archivio diocesano di Trieste.